

บทที่ ๓

ประวัติความเป็นมาของนาค

เรื่องราวของนาคที่มีความสัมพันธ์กับครุฑมีทั้งในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี ผู้วิจัยจึงแยกกล่าวเป็น ๒ หัวข้อใหญ่ คือ ประวัติความเป็นมาของนาคในวรรณคดีสันสกฤต และประวัติความเป็นมาของนาคในวรรณคดีบาลี

ประวัติความเป็นมาของนาคในวรรณคดีสันสกฤต

ศัพท์คำว่า "นาค" มีความหมายหลายอย่างอาทิ ชื่อของชนกลุ่มหนึ่ง ชื่อทวีป ภูเขาแห่งหนึ่ง ภูเขาทั่วไป บุตรทั้งปวงของพระกัศยปและนางกัทธู ช้าง เมฆ เป็นต้น นาคที่มีความสัมพันธ์กับครุฑ คือนาคที่เกิดจากพระกัศยปและนางกัทธู ในที่นี้ผู้วิจัยจึงกล่าวถึง เฉพาะเรื่องราวของนาคที่มีกำเนิดจากพระกัศยปและนางกัทธู เท่านั้น

กำเนิดนาค

ผู้วิจัยได้กล่าวถึง กำเนิดนาคไว้ในวิทยานิพนธ์บทที่ ๒ บ้างแล้วว่า นาคทั้ง ๑๐๐๐ คน ซึ่งเป็นบุตรของนางกัทธูนั้นมีฤทธิ์เดชเสมอกันตามพรของพระกัศยปพรหมฤๅษี นาคทั้ง ๑๐๐๐ คน มีกำเนิดจากฟองไข่เช่นเดียวกับครุฑ แต่เกิดก่อนครุฑเป็นเวลาถึง ๕๐๐ ปี แม้จะมีฤทธิ์เดชมาก แต่นาคทั้งหมดก็ยังมีฤทธาานุภาพน้อยกว่าครุฑ^๒

มหาภารตะ อาทิบรพ บทที่ ๕๕ ได้กล่าวถึงกำเนิดนาครวมกับกำเนิดครุฑไว้อีก

^๑ Monier Monier-Williams, A Sanskrit-English Dictionary, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1976), p.532-533.

^๒ วิทยานิพนธ์หน้า ๒๐ ว่าด้วยบทบาทครุฑในฐานะลูก

ตอนหนึ่งว่า "คารกษยะ อริษฏเนมิ ครุฑและอรุณ อารุณิและวารุณิทั้งหมดนี้เป็นที่รู้จักกันว่า เป็นลูกของนางวินตา ส่วนเศษะ อนันตะ วาสูกิ นาคคักษกะ(ตักษกะ) กูรัมมะ(กูรัม) กุลิกะ นาคผู้มีพละทานุภาพเหล่านี้กำเนิดจากนางกัทรู"^๑

แต่มหาภารตะ อุตโยคบรรพ บทที่ ๑๐๑ ว่า นาคทั้งหลายอาทิ เศษะ วาสูกิ คักษกะ เป็นลูกของนางสุรสา^๒

ข้อมูลที่รวบรวมได้จากคัมภีร์ปุราณะฉบับต่าง ๆ และทริวงค์ กล่าวถึงกำเนิดนาคไว้แตกต่างกันไป กล่าวคือ อคินิปุราณะว่า สุรสา ชายาของพระกัศยป ให้กำเนิดนาคใหญ่ ๑๐๐๐ ตัว ส่วนนางกัทรูชายาอีกผู้หนึ่งให้กำเนิดลูก ๑๐๐๐ ตัว มีเศษะ วาสูกิ คักษกะ และอื่น ๆ^๓

ครุฑปุราณะกล่าวถึงกำเนิดนาคคล้ายคลึงกับอคินิปุราณะว่า ลูกของสุรสาเป็นนาคใหญ่ที่มีพละทานุภาพ ๑๐๐๐ ตัว ส่วนนางกัทรมีลูก ๑๐๐๐ ตัว เป็นนาคที่มีฤทธานุภาพอันไม่อาจทำให้เบาบางลงได้ มีเศษะจำนวนมาก นาคที่มีชื่อเสียงที่สุดในบรรดานาคทั้งปวง ได้แก่ เศษะ วาสูกิ คักษกะ กังชะ เสวต มหาปัทม(มหาปทุม) กุมพล(กมุพล) อคัศวร(อคัศวตร) เอลาบัตร์(เอลาปตฺร) นาค กรรโกฏ(กรโกฏ) ธนัญชัย(ธนัญชย) และนาคตัวอื่น ๆ อีกจำนวนมากที่มีพิษร้ายแรงน่าสะพึงกลัว^๔

วิษณุปุราณะกล่าวว่า ลูกทั้ง ๑๐๐๐ ของสุรสาเป็นนาคใหญ่ที่มีศักดิ์ทานุภาพ มีเศษะจำนวนมาก สามารถข้ามพากฟ้าไปได้ ส่วนลูกของนางกัทรูคือนาค ๑๐๐๐ ตัว ที่มีเศษะจำ-

^๑ Mbh.P. I.59.39-40.

tārksyaś cāriṣṭanemiś ca tathaiva garuḍārunau /
āruṇir vāruṇiś caiva vainateyā iti smṛtāḥ //

śeṣo'nanto vāsukiś ca takṣakaś ca bhujamgamah /
kūrmaś ca kulikaś caiva kādraveyā mahābalāḥ //

^๒ Mbh.P. V.101.4.

^๓ Manmatha Nath Dutt, trans. The Agni Purāṇam, p.87.

^๔ Manmatha Nath Dutt, trans. The Garuda Purāṇam, p.20.

นวนมาก มีพลาณภาพ มีศักดิ์านภาพอันไม่อาจประมาณได้ แม้กระนั้นก็ยังตกอยู่ในอำนาจครุฑ
 นาคชั้นหัวหน้ามี เศษะ วาสูกิ ตักษกะ กังชะ เศวต มหาปัทม์ กัมพล อัสวัตร เอลาบัตร
 กรรโกฎกะ ธัญชัยและนาคตัวอื่น ๆ อีกมากที่ดูร้ายและมีพิษ^๑

กำเนิดนาคที่มีกล่าวอยู่ในหริวงศ์ตอนที่ว่าด้วยเรื่องราวของกำเนิดสรรพสัตว์ มี
 ใจความคล้ายคลึงกับวิษณุปุราณะกล่าวคือ นางสุรสาเป็นผู้ให้กำเนิดงูใหญ่ที่มีหลายเศียร
 ๑๐๐๐ ซึ่งมีพลาณภาพ เป็นผู้มีอาตมอันสูงส่งที่ท่องเที่ยวไปในท้องฟ้า ส่วนนาคหลายเศียร
 ที่มีพลาณภาพ มีอำนาจอันไม่อาจประมาณได้นั้นกำเนิดจากนางกัทธู นาคเหล่านี้ถูกครุฑกช
 นาคที่สำคัญคือ เศษะ วาสูกิ ตักษกะ ไอราวัต เป็นต้น ลูกหลานของนาคที่นำกล้วเหล่านี้ถูก
 ครุฑผู้กินนาคเป็นภักษาหารทำลายชีวิต^๒

กัมภีร์ปุราณะบางฉบับกล่าวถึงกำเนิดนาคแตกต่างไปอีกอาทิ ภาควัตปุราณะกล่าว
 ว่านางกัทธูและพระคารกษยะหรือพระกัศยปให้กำเนิดงูใหญ่เผ่าพันธุ์ต่าง ๆ^๓

ส่วนทิวปุราณะว่า สุรสาให้กำเนิดงูใหญ่จำนวน ๑๐๐๐ ตัวที่มีพลาณภาพอันไม่อาจ
 ประมาณได้ งูทั้งหลายเหล่านี้มีเศียรจำนวนมาก มีอำนาจมากพอที่จะข้ามฟากฟ้าไปได้ งู
 สำคัญชั้นหัวหน้าได้แก่ เศษะ วาสูกิ ตักษกะ ไอราวัต มหาปัทม์ กัมพลและอัสวัตร^๔

เมื่อพิจารณาจากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นนี้อาจสรุปได้ว่า ชาวอินเดียมืดมีความเชื่อ
 เกี่ยวกับกำเนิดนาคแตกต่างกันดังนี้

^๑ H.H. Wilson, trans. The Vishnu Purāna, II : 74.

^๒ Manmatha Nath Dutt, trans. The Harivamsha, p. 13.

^๓ Ganesh Vasudeo Tagare, trans., The Bhāgavata Purāna,
 VIII : 811.

^๔ The śiva Purāna, trans., A Board of Scholars, IV : 1586.

๑. นาคทั้งหลายเป็นโอรสของพระกัศยปพรหมฤๅษีประจำชาติกับนางกัทรู
๒. นาคทั้งหลายเป็นโอรสของพระกัศยปพรหมฤๅษีประจำชาติกับนางสุรสา
๓. นาคทั้งหลายเป็นลูกของนางกัทรู ส่วนนางสุรสาให้กำเนิดงูใหญ่ที่สามารถ
ข้ามฟากฟ้าไปได้

๔. นางกัทรูอาจมีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า สุรสา

แต่เมื่อพิจารณาจากเรื่องราวของนาคในมหาภารตะ ผู้วิจัยพบว่า นาคทั้งหลาย
ได้รับคำเรียกขานว่า กาทรวะยะ^๑ (กาทรวะยะ : ผู้มีกำเนิดจากนางกัทรู) บางแห่งเรียก
นาคว่า กัทรูบุตร^๒ และนางกัทรูก็มีฉายานามว่า สรรปมารต^๓ (สรูปมารต : มารดา
แห่งนาค)

ที่อยู่ของนาค

นาคทั้งหลายซึ่ง เป็นโอรสของพระกัศยปพรหมฤๅษีประจำชาติกับนางกัทรูอาศัยอยู่ที่-
บาดาลอันเป็นดินแดนที่อยู่ใต้พื้นโลกลงไปเป็นพัน ๆ โยชน์^๔ เมืองของพวกนาคชื่อโกกวดี
เป็นนครที่สวยงามตั้งเมืองอมราวดีของพระอินทร์ พญานาคवासูกิเป็นผู้ปกครองบริวารนาค
ทั้งหลาย^๕

^๑ Mbh. I.33.10, Mbh.P. I.59.40, Mbh.P. VIII.63.36.

^๒ Mbh. I.14.8, I.14.14.

^๓ Mbh. I.21.5, I.22.5.

^๔ Mbh.P. XIV.57.29.

ito hi nāgaloko vai yojanāni sahasraśaḥ /

^๕ Mbh.P. V.101.1.

. . . bhogavatī nāma purī vāsukipālītā /
yādṛśī devarājasya purīvaryāmarāvātī //

เมืองโกควตีของนาคทั้งหลายเป็นเมืองที่มีความงามเป็นที่ประทับใจของกวี คังมี
ข้อความปรากฏในมหาภารตะ วนบรรพ บทที่ ๕ เมื่อกล่าวถึงการมาร่วมชุมนุมของกษัตริย์
แห่งแคว้นต่าง ๆ ในการสุมพรของนางมถันตี กษัตริย์แต่ละองค์ต่างทรงอารมณ์อันงาม
สง่า กวีได้เปรียบเทียบความงามสง่ารุ่งโรจน์แห่งนครวิทรรก เมื่อมีกษัตริย์ทั้งหลายมาร่วม
ชุมนุมกันอยู่อย่างพร้อมเพรียงกันไว้ว่า "นครอันเป็นที่สมาคมของกษัตริย์ทั้งหลายแห่งนั้น
งามสง่าด้วยนรสิงห์ทั้งหลาย ประคองเมืองโกควตีอันเนื่องแน่นด้วยบรรดานาคทั้งหลาย"^๑

มหาภารตะ อาศวเมธิกบรรพ บรรยายความงามแห่งเมืองโกควตีไว้ในบทที่ ๕๖
คราวที่ฤๅษีอุตังกะติดตามนาคตัวหนึ่งที่ขโมยกุณฑลของพระนางมถันตีไปในอาณาจักรนาค
มีใจความว่าดังนี้

ฤๅษีอุตังกะเห็นเมืองนาคมีอาณาเขตถึง ๑๐๐๐ โยชน์ สำเร็จงดงามด้วยกองแก้วมณี
และมุกดาอันเป็นที่พวยหลากชนิด มีหมอนำอันสวยงามจำนวนมากมาย มีบ่อน้ำและบันได
แก้วผลึก น้ำในแม่น้ำหลายสายลุ่มใสสะอาด ฤๅษีอุตังกะเชื้อสายภฤคุเห็นต้นไม้
นาพันธุ์มีหมูนกนานาชนิดเกาะอยู่ ประคองเมืองของนาคทั้งหลายมีขนาดกว้าง ๕ โยชน์
สูง ๑๐๐ โยชน์^๒

มหาภารตะ ศัลยบรรพ บทที่ ๓๖ บรรยายที่อยู่ของพญานาควาสูกิและบริวารไว้
ว่าดังนี้ "ท่าน้ำชื่อนาคธันวานเป็นที่อยู่ของพญานาควาสูกิ นาคจำนวนมากมายอาศัยอยู่ ณ

^๑ Mbh.R. III.5.

And that sacred assembly of kings, graced by those tigers among men,
resembled the Bhogavati swarming with the Nagas.

^๒ Mbh.P. XIV.57.33-36.

dadarśa nāgalokaṃ ca yojanāni sahasraśaḥ //
prakāranicayair divyair maṇimuktabhyalaṅkṛtaiḥ /
upapanīmaṃ . . . śātakumbhamayais tathā //
vāpiḥ sphaṅkikasopānā nadīś ca vimalodakāḥ /
dadarśa vṛkṣāṃś ca bahun nānā dvijagaṇāyutān //
tasya lokasya ca dvāraṃ dadarśa sa bhṛgūdvaḥaḥ /
pañcayojanavistāraṃ āyataṃ śatayojanaṃ //

บริเวณนั้น . . . เทวดาทั้งหลายเมื่อเสด็จมา ณ ท่าน้ำแห่งนั้น ได้แต่งตั้งวาสุภิกษุ-
ประเสริฐขึ้นเป็นราชาแห่งนาคทั้งปวง เมื่ออยู่ที่บริเวณนั้นจะปลอดภัยจากนาคทั้งหลาย"^๑

ความมั่งคั่งแห่งเมืองโกกวตี ตลอดจนความอุดมสมบูรณ์ด้วยปัจจัยในการดำรง-
ชีวิตเป็นผลให้นาคทั้งปวงที่อยู่ในเมืองแห่งนั้นมีแต่ความสุขสบายไร้ทุกข์^๒ นาคบางตัวงาม-
สง่าเพราะอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดีของเมืองโกกวตี ความงามสง่าของนาคบางตัว อีกทั้ง
ความสวยงามและสภาพอันน่ารื่นรมย์แห่งเมืองโกกวตีเป็นแรงจูงใจให้มาตี สารดีของพระ
อินทร์ตัดสินใจเลือกนาคสุขุม เป็นบุตร เขยของตน หลังจากที่เขาได้สำรวจหาชายจากดินแดน
ต่าง ๆ มาแล้วหลายแห่ง^๓

รามายณะมีความเชื่อเกี่ยวกับที่อยู่ของนาคตรงกับมหาภารตะว่าอยู่ที่เมืองโกกวตี
ดังมีข้อความกล่าวไว้ในอรัณยกาณฑ์ บทที่ ๓๒ ว่า "ราพณ์เข้าไปในเมืองโกกวตี ปรากฏว่า
วาสุภิกษุได้สำเร็จ หลังจากนั้นก็ชิงเอาเมียของพญานาคคักษกะไป"^๔

ความสัมพันธ์ระหว่างครุฑกับนาคในวรรณคดีสันสกฤต

วรรณคดีสันสกฤตมักกล่าวถึงความเป็นปรปักษ์ระหว่างครุฑกับนาคอยู่เสมอ แสดง
ให้เห็นว่า เรื่องราวแห่งความเป็นปรปักษ์ของครุฑกับนาคเป็นที่รู้จักกันดี อาทิ วิษณุปุราณะ
กล่าวถึงครุฑว่า "เป็นศัตรูใจโหดของเผ่าพันธุ์นาค" และกล่าวถึงนาคซึ่งเป็นลูกของนาง-
กัทธูว่า "ลูกครุฑทุกตัว"^๕ หรือวงศ์กล่าวถึงครุฑกับนาคทำนองเดียวกับวิษณุปุราณะว่า "นาคทั้ง

^๑ Mbh.P. IX.36.29-32.

^๒ Mbh.F. V.101.4.

^๓ Mbh.P. V.101.20-21

^๔ R.G. III.32.

^๕ H.H. Wilson, trans. The Vishnu Purāna, II : 73-74.

Garuda...was the remorseless enemy of the serpent race.

The progeny of Kadru were subject to Garuda;

หลายบุตรของนางกัทรุเกิดมาเพื่อให้สู้บรรณกษี"^๑ และยังกล่าวอีกว่า "นาคที่นำกล้วทั้ง-หลายถูกครุทกิน"^๒

ในลิงคปุราณะตอนหนึ่ง มีข้อความกล่าวถึงชลันธรสูรฤทธิกล้วคนหนึ่ง อวดอ้างฤธานุภาพของตนว่า "นาคทั้งหลายไม่อาจต่อต้านได้แม้กลิ่นของพญานกคือครุทฉันใด พระอินทร์ พระอัคนี พระยม ท้าวฤเพร พระวายุ พระวรุณและเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ก็ไม่สามารถต้านฤทธิเราได้นั้น"^๓

รามายณะมักนำความเป็นปรปักษ์ระหว่างครุทกับนาคมาเป็นอุปมาอุปไมยเสมอ เช่นในอรัณยกาณท์ บทที่ ๕๖ เมื่อกล่าวถึงศึกคานูภาพของพระรามอันมีเหนือรักษสทั้งหลาย ก็ยกอานุภาพของครุทอันมีเหนือนาคทั้งปวงมาอุปมาอุปไมยว่า "รักษสฤทธิกล้วผู้มีหน้าตาน่ากล้วทั้งหลายจะเสียมฤทธิเมื่อประจัญหน้ากับพระรามเสมือนนาคทั้งหลายเผชิญสู้บรรณ"^๔

รามายณะ ยุทธกาณท์ บทที่ ๖๐ กล่าวว่า "พระราชาพ่ายรามพ(รามว) ผู้สูงส่งดุจช้างพ่ายสิงห์ หรือนาคพ่ายครุทฉะนั้น"^๕

^๑ Manmatha Nath Dutt, trans. The Harivamsha, p.18.

Nagas...the offspring of Kadru, were born as being subject to Suparna.

^๒ *ibid.*

...these dreadful serpents were devoured by Garuda.

^๓ The Līnga-Purāṇa, trans., A Board of Scholars, VI : 526.

Just as the serpents cannot bear even the odour of Garuda, the lord of the birds, so also Indra, Agni, Yama, Kubera, Vāyu, Varuṇa and others cannot bear me.

^๔ R. III.56.

All the mighty Rakshasas of grim visages,... shall be deprived of their venom before Rama, as serpent are before Suparna.

^๕ R. VI.60.

And overpowered by the high-souled Raghava, the king resembled an elephant defeated by a lion or a serpent defeated by Garuda.

มีข้อความในรามายณะ สุนทรภณฑ์ บทที่ ๑ ยกอุปมาอุปไมยกิริยาทำทางของ
หนุมานว่า "ขณะที่เขาเหาะขึ้นไปนั้น เขาสะบัดหางของเขา ซึ่งมีขนและริ้วรอยอยู่ไปมา
ดูคล้ายกับพญานกจับนาคตัวหนึ่งไว้ หางที่สะบัดโดยแรง งอบ้าง แกว่งไปมาบ้างนั้นดูคล้ายๆ
กับนาคใหญ่ตัวหนึ่งถูกครุฑคาบไป"^๑

เรื่องราวอันเป็นที่มาแห่งความเป็นปรปักษ์กันระหว่างครุฑกับนาคนั้น มีกล่าวอยู่ใน
มหาภารตะ อาทิวรรพ เมื่อพิจารณาโดยละเอียดแล้วผู้วิจัยมีความเห็นว่า ความเป็นปรปักษ์
ระหว่างครุฑกับนาคน่าจะสืบเนื่องมาจากสาเหตุใหญ่ ๒ ประการคือ ความริษยาของมารดา
ครุฑประการหนึ่ง กับลักษณะและอาณาภาพบางประการของนาคอีกประการหนึ่ง

๑. ความริษยาของมารดาครุฑ ^{๑๖๘} นางวินตาและนางกัทรุต่างเป็นชายาคณโพรค
ของพระกัศยปพรหมฤๅษีประจำชาติ แม้กระนั้นนางวินตาก็แสดงความริษยานางกัทรุมารดา-
นาคอยู่เสมอ เช่น เมื่อนางกัทรุขอพรจากพระกัศยปให้ตนมีลูกเป็นนาคมีฤทธิเดชเสมอกัน
จำนวน ๑๐๐๐ ตัว นางวินตาไม่ยอมให้นางกัทรุได้พรดีกว่าตน จึงทูลขอพรเป็นพิเศษเหนือ
นางกัทรุ มีคำบรรยายในมหาภารตะ อาทิวรรพ แสดงให้เห็นความริษยาของนางวินตาว่า
"นางวินตาทูลขอพรให้นางมีบุตรเพียงสองคน แต่ให้บุตรทั้งสองเหนือกว่าบุตรทั้งหลายของ
นางกัทรุ ทั้งในด้านพลังกำลัง รูปร่าง และเดช"^๒

เมื่อนาคทั้งหลายซึ่งเป็นลูกของนางกัทรุกำเนิดก่อนลูกของนางวินตา มารดาครุฑ
ก็ยังมีความริษยานางกัทรุจนถึงขีดสุด นางถึงกับทูปองไข่ลูกของนางอย่างขาดความยั้งคิด
เพียงเพื่อที่จะให้ลูกของนางกำเนิดขึ้นมาพร้อม ๆ กับนาคลูกของนางกัทรุ ผลแห่งการกระ-
ทำอันเกิดจากแรงริษยาของนาง เป็นเหตุให้พระอรุณลูกคนแรกของนาง มีร่างกายไม่ครบ
บริบูรณ์ปราศจากขา พระอรุณจึงสาปแข่งมารดาว่า "โอ้แม่ ลูกต้องมีร่างกายพิการไปเช่นนี้

^๑ R.V.1.

^๒ Mbh.P. I.14.8.

ก็เพราะความริษยาของแม่ เหตุนี้แม่จึงกลายเป็นทาสเสียเด็ก"^๑

๒. ลักษณะและอานูภาพบางประการของนาค นาคทั้งหลายซึ่งเป็นโอรสของพระกัศยปพรหมฤๅษีประชาชนดีและนางกัทรุ นั้น มีรูปร่างลักษณะคล้ายงูจึงมักมีคำเรียกขานว่า กุชงคมะ^๒ (กุชคัม) หรือ กุชคะ^๓ (ผู้เคลื่อนไปเป็นเส้นโค้ง) สรรปะ^๔ (สรูป : ผู้เลื้อย) อรคะ^๕ (ผู้ไปด้วยอก) บันนค^๖ (ผู้ไปดำ) บางแห่งเปรียบเทียบรูปร่างนาคคล้ายวงช้าง^๗ นาคบางตัวรูปร่างใหญ่และแข็งแรงเหมือนช้างตกมัน^๘ นาคบางตัวมีขนาดยาวมาก คือยาว ๑ โยชน์ บางตัวยาวถึง ๒ โยชน์^๙ บางแห่งเปรียบเทียบว่าลำตัวนาคถ้าขุดสูงขึ้นจะสูงเท่ายอดเขา^{๑๐} ขนาดของนาคใหญ่มหึมาเสมือนส่วนโค้งของภูเขา^{๑๑} นาคทั้งหลายมีเศียรจำนวนแตกต่างกันคือ บางตัวมี ๒ เศียร มี ๓ เศียรบ้าง บางตัวก็มี ๕ เศียร บ้างก็มี ๗ เศียร ๑๐๐ เศียร และบางตัวมีถึง ๑๐๐๐ เศียร^{๑๒} สีกายของนาคบางตัวสีขาว บางตัวสีดำ

^๑ Mbh.P. I.14.17.

yo'hamevaṃ kṛto mātas tvayā lobhaparītayā /
sarīrenāsamagro'dya tasmād dāsī bhaviṣyasi //

^๒ Mbh.P. I.18.7.

^๓ Mbh.P. I.15.1.

^๔ Mbh.P. I.18.10, I.23.8-10, I.24.1.

^๕ Mbh.P. I.20.1.

^๖ Mbh.P. I.21.5-6, I.23.6, V.102.27.

^๗ Mbh.R. I.52.

^๘ ibid.

^๙ Mbh.R. I.57.

^{๑๐} ibid.

^{๑๑} Mbh.P.V.101.7.

^{๑๒} Mbh.P. V.101.6-7.

สีคราม สีนํ้าเงินหรือสีครามหม่นและบางตัวสีแดง^๑ แม้พวกนาคจะมีรูปร่างใหญ่มหึมา เพียงใดแต่ก็มีลักษณะพิเศษเหมือนพญาคูรุทคือสามารถไปไหนไต่ราวคเร็วถึงลมพัด^๒ ในขณะที่พญาคูรุทมีปีก เล็บและจะงอยปากอันทรงมหิทธานุภาพเป็นอาวุธประหัตประหารศัตรู พวกนาคก็มีพิษอันทรงฤทธธานุภาพเป็นอาวุธประจำตัว พิษของพวกนาคร้ายแรงมากสามารถทำลายชีวิตมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งปวงให้ย่อยยับในพริบตา^๓ อานุภาพแห่งพิษร้ายแรงดุจไฟกรดสามารถเผาต้นไม้เป็นถ่านในชั่วพริบตา^๔ พิษอันร้อนแรงทำให้ปราสาทลูกเป็นไฟ^๕ เผาร่างมนุษย์ให้มอดไหม้เป็นจุณ^๖ พิษของนาคบางตัวสามารถเปลี่ยนรูปทรงของมนุษย์ให้อับลักษณ์และยังมีอานุภาพทรมาณวิญญูณที่สิงอยู่ในร่างของมนุษย์ผู้นั้นให้เจ็บปวดบ้ง เกิดทุกข์เวทนาอย่างแสนสาหัส^๗ ด้วยเหตุที่มีลักษณะพิเศษ คือ รูปร่างใหญ่โตน่าสะทึงกลัว มีฤทธธานุภาพและทรงพิษร้ายแรงยิ่งนัก นาคทั้งปวงจึงมีธรรมชาตินิสัยดุร้าย^๘ เมื่อพวกนาคถูกนางกัทรุผู้เป็นมารดาสาปแช่งให้ถูกสังเวยในพิธีผลาญของพระเจ้าชนเมชย์ เทวดาทั้งหลายต่างปริวิตกว่าพวกนาคจะถูกฆ่าตายต่างทูลพระพรหมให้ห้ามปรามนางกัทรุ แต่พระพรหมกลับทรงตอบว่า "นาคทั้งหลายมีมาก ดุร้าย รูปร่างน่ากลัวและมีพิษร้ายแรง เราต้องการช่วยชีวิตสัตว์ที่ดีทั้งหลายของเรา เราจึงไม่ห้ามนาง นาคทรงพิษร้ายแรงเหล่านั้นใจบาปมักชอบกัดใคร ๆ ตามอำเภอใจ เพียงแต่ผู้นั้นทำผิดเพียงเล็กน้อยหรือมิได้ทำผิดเลย พวกเขาจึงควรถูกทำลาย"^๙

^๑ Mbh.P. I.52.4.

^๕ Mbh.R. I.44.

^๒ Mbh.R. I.57.

^๖ Mbh.R. I.42.

^๓ Mbh.P. I.37.12-14.

^๗ Mbh.R. III.66.

^๔ Mbh.P. I.39.1-2.

^๘ Mbh.P. V.101.5.

. . .balinaḥ sarve raudrāḥ svabhāvataḥ //

^๙ Mbh.R. I.38.

The snakes have been many, cruel, terrible in form, and highly poisonous. From desire of the good of my creatures, I did not prevent her then. Those poisonous serpents that are always disposed to bite, they who bite for little faults, they who are sinful, biting for no faults, shall indeed be destroyed, . . .

แม้กระนั้นพวกนาคก็จะไม่ถูกสังเวชไปทุกตัว พระพรหมทรงชี้แจงแก่เทวดาว่า "นาคทรงพิษร้ายแรงทั้งหลายที่มีจำนวนมากมายนั้น นาคเหล่าใดมีอาณาภพอันน่าสะพึงกลัว มีพิษมากเหลือประมาณ พิษร้ายทั้งไฟกรด โทศร้ายและมีใจบาป ความพินาตจะบังเกิดแก่นาคเหล่านั้นแต่จะไม่บังเกิดแก่พวกนาคที่มีคุณธรรม"^๑

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า สาเหตุแห่งความเป็นปรีภักซ์ของครุฑกับนาคอีกประการหนึ่ง น่าจะมาจากธรรมชาตินิสัยอันโหดร้าย ใจบาป ปราศจากความปราณีของพวกนาคกล่าวคือ เมื่อครุฑและมารดาตกเป็นทาสรับใช้พวกนาคนั้น พวกนาคมักสั่งให้ครุฑและมารดารับใช้พวกตนตามความพอใจของพวกตน กัดขี้นมเหงน้ำใจทาส โดยมีได้คำนึงถึงความเหน็ดเหนื่อย เมื่อยล้าของฝ่ายทาส ให้รับใช้พวกตน โดยมีได้ปล่อยให้ครุฑและมารดา มีโอกาสพักผ่อน พฤติกรรมอันโหดร้ายทารุณเหล่านี้เป็นเหตุให้เสนาคราชาลูกคนแรกของนางกัทรุไม่อาจทนดูสภาพอันน่าเวทนาของครุฑและมารดาครุฑได้ จึงแยกไปบำเพ็ญตบะอยู่แต่ลำพัง เสนาคราชาชูลพระพรหมถึงอุปนิสัยและพฤติกรรมอำมหิตของพวกนาคผู้เป็นน้องของตนว่า

พวกน้องร่วมมารดาของหม่อมฉัน พวกเขาทั้งปวงใจบาป หม่อมฉันไม่อาจทนอยู่ร่วมกับพวกเขาได้ พวกเขามักริชยาผู้นอนอยู่เสมอราวกันเป็นปรีภักซ์ต่อกัน หม่อมฉันไม่ปรารถนาจะพบเห็นพวกเขาอีกเลย . . . พวกเขาแสดงความโหดร้ายทารุณต่อวินดาและลูกของเธอมาก คงเป็นเพราะลูกของเธอซึ่งเป็นน้องผู้หนึ่งของพวกเรา สามารถทองเทียวไปในอากาศได้ตามความปรารถนา เขาแข็งแรงกว่าพวกนาคเพราะ

^๑ Mbh.P. I.34.9-10.

bahavaḥ paṇagaś tīkṣṇā bhīmaṁvīryā viṣolbaṇāḥ /

. . .

ye dandaśūkāḥ kṣudrās ca pāpacārā viṣolbaṇāḥ /

teṣāṁ vināśo bhavitā na tu ye dharmacāriṇāḥ //

ได้พรจากพระกัศยปผู้ยิ่งใหญ่พระบิดาของพวกเขา พวกเขาจึงริษยา^๑

มหาภารตะ อาทิบรพ ได้กล่าวถึง ครุฑและมารดาทำหน้าที่รับใช้พวกนาคด้วยการแบกใส่บาฬไปเที่ยวตามดินแดนต่าง ๆ ตามที่พวกนาคมีความประสงค์จะไป มีข้อความบรรยายการปฏิบัติหน้าที่อย่างหนักของครุฑและมารดาคนหนึ่งว่า "บางคราวนางก็รู้ก็เรียกนางวินตาเข้ามาหานาง แล้วออกคำสั่งต่อหน้าครุฑว่า 'นี่แน่ะ วินตาที่รัก มีอาณาจักรของพวกนาคซึ่งคงามนารัณรมย์อยู่ที่กลางมหาสมุทรไกลโพ้น เธอจงพาเราไปทีนั้น' และแล้วมารดาครุฑก็แบกมารดานาคไป ส่วนครุฑก็แบกพวกนาคตามคำสั่งของมารดาตนด้วย"^๒

ครุฑปฏิบัติตามคำสั่งด้วยการแบกพวกนาคมาตั้ง เกาะรณณีย์ พวกนาคต่างสนุกด้วยการท่องเที่ยวไปตามป่าอันงดงาม ได้เล่นน้ำตก ฟังนกร้องแต่ก็หาพอใจเพียงเท่านั้นไม่กลับสั่งให้ครุฑแบกพวกตนไปเที่ยวดินแดนอื่น ๆ อีกโดยมิได้เห็นใจครุฑและมารดาแม้แต่น้อย

^๑ Mbh.P. I.32.8-11.

sodaryā mama sarve hi bhrātaro mandacetasaḥ /
saha tair notsahe vastuṃ tad bhavān anulmanyatām //
abhyasūyanti satataṃ parasparamamitravat /
tato'haṃ . . . naitān paśyeyami tyuta //
na marṣayanti satataṃ vinatāṃ sasutāṃ ca te /
asmākaṃ cāparo bhratā vainateyaḥ . . . //
taṃ ca dviṣyanti te'tyartham sa cāpi sumahābalaḥ /
varapradānāt sa pituḥ kaśyapasya mahātmanaḥ //

^๒ Mbh.P. I.21.3-5.

tataḥ kadācid vinatāṃ pravaṇāṃ putrasaṃnidhau /
kāla āhūya vacanaṃ kadrūr idamabhāṣat //
nāgānām ālayaṃ bhadre suramyam ramanīyakam /
samudrakukṣāvekānte tatra māṃ vinate vaha //
tataḥ suparṇamātā tāmavahat sarpamātaram /
paimagān garuḍas cāpi mātur vacanacoditaḥ //

พวกนาคสังครุทว่า "ดูก่อน พญานกผู้เที่ยวไปในอากาศ เจ้าท่องเที่ยวไปตามดินแดนต่าง ๆ มากมายย่อมเคยเห็นภูมิประเทศที่สวยงาม จงพาพวกเราไปเที่ยวเกาะอื่น ๆ ที่งดงามน่า-
รื่นรมย์และมีน้ำใสสะอาด"^๑

นอกจากจะมีรูปร่างน่ากลัว มีพิษร้ายแรง ใจบาปและมีความริษยาแล้ว พวกนาค
ยังมีลักษณะเฉพาะตัวอีกประการหนึ่งคือ เนรมิตตนเองและเนรมิตสิ่งต่าง ๆ ได้ตามที่ประ-
สงค์ ในขณะที่ครุทเนรมิตคนให้มีขนาดใหญ่บ้าง เล็กบ้าง นาคทั้งหลายกลับมีความสามารถ
เหนือกว่าครุท คือสามารถเนรมิตได้หลายอย่าง อาทิ แปลงเป็นขนม้าสีค้ำแซมหางม้าอุจ-
โจศรพ (อุจโจศรว) เพื่อให้มารดาของตนชนะพนันมารดาครุท^๒ แปลงเป็นพราหมณ์แก้
ขัดขวางพระกัศยปมิให้ไปช่วยพระเจ้าปรีกษิต^๓ เนรมิตผลไม้และเนรมิตคนเป็นท่อนอนซ่อนอยู่
ในผลไม้ที่จะนำไปถวายพระเจ้าปรีกษิต^๔ และสามารถเนรมิตคนให้มีขนาดเล็กเท่านิ้วหัว-
แม่มือเพื่อให้พระนลสามารถดึงร่างของนาคคนนั้นออกจากไฟได้^๕ ลักษณะเช่นนี้คล้ายคลึงกับ
ครุทเมื่อ เนรมิตคนเป็นนกขนาคจิวลอคชี่กัจกร^๖

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การที่นาคทั้งหลายสามารถเนรมิตคนได้นี้เอง เป็นสาเหตุอีก
ประการหนึ่งที่นำมาซึ่งความพยายาของเวรของครุทกับนาคกล่าวคือ เมื่อพระอรุณสาปแช่ง
มารดาแล้ว ผลแห่งคำสาปทำให้เกิดเหตุการณ์สำคัญขึ้นคือ นางกัทรูชวนนางวินดาให้พนัน
เกี่ยวกับการทายสีขนม้าอุจโจศรพโดยมีเงื่อนไขว่า ผู้ทำนายผิดจะต้องตกเป็นทาสของอีก
ฝ่ายหนึ่งที่ทำนายถูก นางวินดาทายว่า ม้าอุจโจศรพขนสีขาว แต่นางกัทรูททายว่าขนหางแซม

^๑ Mbh.P. I.23.7.

vahāsmān aparaṃ dvipaṃ suramyāṃ vipulodakam /
tvam hi deśān bahūn rāmyān patai. paśyasi khecara //

^๒ Mbh.P. I.20.2.

^๓ Mbh.P I.38.34.

^๔ Mbh.R. I.43.

^๕ Mbh.R. III.66.

^๖ คุวิทยานิพนธ์หน้า ๓๑ ว่าด้วยบทบาทครุทในฐานะลูก.

ด้วยสี่คำแล้วนางก็บังคับพวกนาคลูกของนางให้เนรมิตเป็นชนม้าสี่คำแซมอยู่บริเวณทาง การ
ที่นาคสามารถเนรมิตคนได้จึง เป็นเหตุให้นางวินตาแพ้นั้นต้องตกเป็นทาสรับใช้นางกัทรุและ
นาค ชัยยังพลอยทำให้ครุฑต้องตกเป็นทาสไปด้วย พฤติกรรมอันเต็มไปด้วยเล่ห์เพทุบาย
ของพวกนาคนี้ นางวินตาก็เล่าให้ครุฑฟังด้วย คำบอกเล่านี้เองทำให้ครุฑเกิดความเศร้า-
สลกใจ สงสารตัวเองและมารดาที่ต้องได้รับเคราะห์กรรมเพราะเล่ห์เหลี่ยมนาค ในที่สุดก็
บังเกิดความคุมแค้นนาค นางวินตาเล่าให้ครุฑฟังว่า "โอ้นกผู้ประเสริฐ แม่เคราะห์ร้าย
ต้องตกเป็นทาสของนางผู้มีสามีเดียวกับแม่ เพราะนาคทั้งหลายใช้เล่ห์กลเป็นเหตุให้แม่แพ้-
พินันจนต้องตกเป็นทาสรับชะตากรรมอยู่อย่างนี้"^๑

จากการที่นางวินตาแพ้นั้นเพราะเล่ห์การเนรมิตคนของพวกนาคจนครุฑและมาร-
ดาต้องตกเป็นทาสรับใช้พวกนาค การทนทุกข์ทรมานและความคับแค้นใจเพราะถูกกดขี่บังคับ
ให้ทำงานในฐานะทาสอย่างโหดเหี้ยมและอำมหิต เป็นเหตุให้ครุฑมีความผูกพยาบาทจง
เวรพวกนาค เมื่อครุฑได้โอกาสที่จะแก้แค้นพวกนาคอย่างสาสมใจ ครุฑจึงมิได้หยุดยั้ง
ซึ่งใจและคำนึงถึงคุณธรรมและความเมตตากรุณาเลยแม้แต่น้อย มหาภารตะ อาทิบรรพ
บรรยายถึงครุฑ เมื่อพระอินทร์เปิดโอกาสให้ขอพรไว้ว่า

และครุฑก็ระลึกถึงบุตรทั้งปวงของนางกัทรุขึ้นได้ จำเหตุการณ์คราวแม่ตกเป็นทาสและ
พฤติกรรมอันเต็มไปด้วยเล่ห์เหลี่ยมได้อย่างแม่นยำ จึงทูลว่า "ข้าแต่ท้าวตรีภุ แม่
หม่อมฉันจะทำสิ่งใดใดก็ตามความปรารถนา หม่อมฉันก็จะขอพรพระองค์ ขอให้นาคผู้
ทรงฤทธิ์จึงเป็นภักษาหารของหม่อมฉันเถิด"^๒

^๑ Mbh.P. I.23.9.

dāsī bhūtāsmānāryāyā bhaginyāḥ patagottama /
paṇam vitatham āsthāya sarpair upadīnā kṛtam //

^๒ Mbh.P. I.30.11-12

. . . kadrūputrān anusmaran /
smṛtvā caivopadhikṛtam māturdāsyānimittataḥ //
īso'ham api sarvasya kariṣyāmi tu te'rthitām /
bhaveyur bhujagāḥ śakra mama bhakṣya mahābalāḥ //

นอกจากจะขอพรจากพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ให้คนสามารถเสพนาคเป็นภักษาหารได้ตามประสงค์แล้ว พญาครุฑยังได้โอกาสที่จะกลั่นแกล้งพวกนาคมิให้ได้อิ่มน้ำทิพย์ตามที่ปรารถนาไว้ กล่าวคือ เมื่อพระอินทร์ทรงขอร้องให้ครุฑคืนหมอน้ำทิพย์ให้พระองค์ พญานกก็ตอบตกลงทันทีว่า "หม่อมฉันนำน้ำทิพย์มา เพื่อเหตุผลบางประการ แต่ไม่จำเป็นที่หม่อมฉันจะให้ผู้ใดหยิบฉวยไปดื่ม ข้าแต่ท้าวสหสรัक्षะ (สหสรัक्ष : พระผู้มีพระเนตรหนึ่งพัน) เมื่อหม่อมฉันวางหมอน้ำทิพย์ลงที่ใด คุณก่อนท้าวตรีทิวศวรร (พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าแห่งสวรรค์ชั้นที่สาม) ขอพระองค์จงฉวยกลับไปทันที"^๑

นับแต่วาระที่ครุฑได้พรจากพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าให้กินนาคเป็นภักษาหาร ลักษณะของนาคที่แปรเปลี่ยนไปเป็นอันดับแรกคือ ลิ้นของนาคทั้งหลายแยกเป็นสองแฉก เนื่องจากกลวงของพญาครุฑ กล่าวคือ ปรกตินาคกินสุธาสเป็นอาหาร^๒ แต่เมื่อครุฑต้องการได้ตนเองและมารดาให้เป็นอิสระ นาคจึงให้ครุฑขิงน้ำทิพย์ซึ่งเป็นอาหารของพวกเหวดา^๓ มาให้พวกตนดื่ม มีเรื่องราวปรากฏอยู่ในมหาภารตะ อาทิวรรพ บทที่ ๓๐ ว่าครุฑนัดแนะกับพระอินทร์ว่าตนจะวางหมอน้ำทิพย์ไว้บนหน้าอกแล้วจะลวงนาคให้ชำระล้างร่างกาย ระหว่างนั้นให้พระอินทร์ฉวยหมอน้ำทิพย์กลับคืนไปสวรรค์ มีคำบรรยายเรื่องราวของนาคตอนลิ้นแยกเป็นสองแฉกว่า

และนาคทั้งหลายหลังจากอุปน้ำ สาธยายมนตร์และกระทำพิธีศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ตามจารีตแล้ว มีความยินดีอย่างยิ่ง ต่างก็มาที่บริเวณที่วางหมอน้ำทิพย์ เพื่อจะดื่มน้ำทิพย์ตามที่พวกตนปรารถนา แต่หมอน้ำทิพย์ถูกฉวยไปแล้วด้วยกลอุบาย นาคทั้งหลายจึงเสีย

^๑ Mbh.P. I.30.8-9.

kiṃcit kāraṇam uddīśya somo'yaṃ niyate mayā /
na dāsyāmi samādātum somaṃ kasmaicid apyāham //
yatremaṇi tu sahasrākṣa nikṣipeyam ahaṃ svayam /
tvam ādāya tatas tūrṇaṃ harethās tridiveśvara //

^๒ Mbh.P. XIII.27.46.

sudhā yathā ca nāgānāṃ //

^๓ Mbh.P. XIII,27.46.

yathā surānāṃ amṛtaṃ /

พญาฤๅษีที่รองรับหมอน้ำทิพย์ เหตุนั้นลันก็ถูกพญาบาดจนแยกเป็นสองแฉก^๑

นาคทั้งหลายมีลักษณะบางอย่างคล้ายครุฑคือ เนรมิตตนได้ตามความประสงค์ ไปไหนได้ตามความปรารถนา^๒ นาคมีรูปร่างใหญ่โตมากและมีพละานุภาพ^๓ ด้วยเหตุนี้นาคจึงเป็นนักรบเช่นเดียวกับครุฑ มีคำบรรยายในมหาภารตะ วรรณบรรพ บทที่ ๖๓ กล่าวถึงนาคทั้งหลายช่วยกษัตริย์ฝ่ายปาณฑพรบไว้ว่า "वासुकि त्रसेन तक्षक उपतक्षक बरपताและลูกของนางกัทรุทั้งหมดซึ่งมีเผ่าพันธุ์เป็นนาคทรงพิชรายอันสามารถแผดเผาทุกสิ่งให้พินาศ นาคทั้งปวงนี้รบอยู่ฝ่ายอรชุน"^๔

เผ่าพันธุ์นาคมีเครื่องหมายสัตว์สี่เท้าเป็นสัญลักษณ์^๕ ส่วนครุฑมีเครื่องหมายศรี-
วิศวะเป็นสัญลักษณ์ประจำเผ่า มหาภารตะ อุตโยคบรรพ วิจารณ์เผ่าพันธุ์ครุฑซึ่งกินนาค
เป็นภักษาหารไว้ในบทที่ ๑๐๐ ว่า "เผ่าพันธุ์ครุฑเจริญรุ่งเรืองมาก มีเครื่องหมายศรีวิศวะ
เป็นสัญลักษณ์ . . . และได้พรให้มีอำนาจอันยิ่งใหญ่ จากพฤติกรรมต่าง ๆ ของเผ่า-
พันธุ์ครุฑอาจกล่าวได้ว่า พวกเขาอยู่ในฐานะกษัตริย์ แต่เนื่องจากพวกเขาทั้งปวง ใจโหด-
ร้ายกินนาคเป็นภักษาหาร เขาจึงไม่มีโอกาสบรรลุโมกษธรรมอันประเสริฐได้เพราะทำลาย

^๑ Mbh.P. I.30.18-20.

athāgatās tam uddeśam sarpāḥ somārthināś tadā /
śnātāś ca kṛtajapyāś ca prahr̥ṣṭāḥ kṛtamaṅgalāḥ //
tad vijñāya hṛtaṁ sarpāḥ pratimāyākṛtaṁ ca tat /
somasthānam idaṁ ceti dharmāṁś te lilihus tadā //
tato dvaidhīkṛtā jihvā sarpānāṁ tena karmaṇā /

^๒ Mbh.P. I.52.22.

^๓ Mbh.P. I.52.21.

^๔ Mbh.P. VIII.36.

vāsukiś ca trasenaś ca takṣakaś copatakṣakaḥ /
parvatāś ca tathā sarve kādraveyāś ca sāvayāḥ /
viśavanto māroṣā nāgāś cārjunato'bhavan //

^๕ Mbh.P. V.101.5.

ญาติพี่น้องของพวกตน"^๑

นาคตัวใดจะเป็นภัฆาหารของครุฑ นาคตัวนั้นจะได้รับคำบอกเล่าเป็นการแจ้งให้ทราบล่วงหน้าจากครุฑก่อน ในมหาภารตะ อุทโยคบรรพ บทที่ ๑๐๒ เมื่อมาตลีตกลงเลือกนาคสุมุขเป็นบุตร เขยของตนนั้น อารยกะ (อารยก) พญานาคผู้เป็นปู่ของสุมุขเล่าให้มาตลีและฤๅษีนาถฟังว่า "ข้าแต่ท่านผู้เป็นใหญ่ บุตรชายวินตาเมื่อจะจากไปยังได้บอกอีกว่า 'เดือนหน้าเราจะกินสุมุข' เหตุการณ์จะเป็นไปตามที่เขาพูดอย่างแน่นอน พวกเราตระหนักในความตั้งใจอันแน่วแน่ของเขา ความยินดีของเราจึงเหือดหายไปเพราะคำบอกกล่าวล่วงหน้าของสุบรรณนั้น"^๒

แม้ครุฑจะได้รับพรให้กินนาคเป็นภัฆาหาร แต่ครุฑก็หาได้เลือกกินนาคได้ตามความพอใจไม่ นาคบางตัวได้รับอภิสิทธิ์จากพระผู้เป็นเจ้า มีต้องตกเป็นภัฆาหารของครุฑ อาทิ เศษนาคหรืออนันตนาคราชซึ่งเป็นบุตรคนแรกของนางกัทรู เป็นนาคที่มีอุปนิสัยดีที่สุดในแง่จะมีพละทานุภาพมาก มีเศียรถึง ๑๐๐๐ เศียร รูปร่างใหญ่โต สีกายขาวราวภูเขาสีเงิน-ยวง มีลิ้นที่ทรงพิษร้ายเหมือนเปลวไฟ^๓ แต่เศษนาคราชจะแสดงฤทธาานุภาพให้เป็นที่เดือดร้อนแก่ผู้ใดก็หาไม่ กลับมีเมตตา ใฝ่ธรรมเป็นเนืองนิจและถึงพร้อมด้วยคุณธรรมอันควรแก่การยกย่อง ดังจะเห็นได้จากเรื่องราวในมหาภารตะ อาทิบรรพ เศษนาคราชไม่ปรารถนา

^๑ Mbh.R. V.100.

All these creature are endued with great prosperity, have the auspicious whirl called Sreevatsa, . . . and are inspired with great might. By their acts they may be said to belong to the Kshatriya order, but they are all without any compassion, subsisting as they do on snakes. They never attain spiritual enlightenment in consequence of their preying on their kinsmen.

^๒ Mbh.P. V.102.15-16.

punar eva tenoktam vainateyena gacchata /
masenanyena sumukham bhakṣayiṣya iti prabho //
dhruvam tatinā tad bhavitā jānīmas tasya nīscayam /
tena harṣaḥ pranaṣṭo me suparṇavacanena vai //

^๓ Mbh.P. V.101.2-3.

จะอยู่ร่วมกับพวกนาคน้องของตนเพราะไม่อาจทนดูพฤติกรรมอันโหดร้าย ขาดเมตตาธรรมของพวกนาคได้ จึงแยกตัวไปบำเพ็ญตบะ ทรมาณตนเองอยู่แต่ลำพัง จนร่างกายผ่ายผอมสิ้นเรี่ยวแรง เพียงระยะเวลาไม่นานพระพรหมทรงเห็นพฤติกรรมของ เศษะที่มุ่งบำเพ็ญตบะเพื่อความสงบสุข ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น จึงตรัสแก่ เศษะด้วยความเมตตาว่า "ดูก่อน เศษะ เจ้าจงขอพร เราตามที่เจ้าประสงค์เถิด เราพอใจเจ้ามากทีเดียวและจะให้พรแก่เจ้าในวันนี้ ดูก่อนนาคผู้ประเสริฐ นับเป็นบุญญาธิการที่หัวใจของเจ้าเปี่ยมด้วยคุณธรรม ขอให้หัวใจของเจ้าจง เปี่ยมด้วยบุญมั่นคง เสมอไม่มีวันเปลี่ยนแปลง"^๑

เศษะผู้มุ่งมั่นบำเพ็ญบุญอย่างแรงกล้า เมื่อพระพรหมตรัสสรรเสริญเช่นนั้น ก็ยังเกิดความปลื้มปีติยินดีเป็นล้นพ้น ได้ทูลตอบพระพรหมว่า "ข้าแต่พระประบิดามหะ (ปฺรบิดามห) สิ่งนี้คือพรอันเป็นยอดปรารถนาของหม่อมฉัน หม่อมฉันใฝ่ธรรมอยู่เป็นนิจ ข้าแต่พระอิศวร หม่อมฉันปรารถนาจะบำเพ็ญตบะอันสงบสุข"^๒

พระพรหมทรงเห็นความตั้งใจบำเพ็ญบุญอย่างแรงกล้า เช่นนั้น จึงทรงสนับสนุนด้วยการให้ เศษะทำหน้าที่ช่วยเหลือสิ่งมีชีวิตทั้งมวลที่อาศัยอยู่บนพื้นโลกคือ ทรงมอบหมายให้ เศษะช่วยรองรับพื้นโลกไว้มิให้สั่นคลอนเป็นที่เดือดร้อนแก่สิ่งมีชีวิตทั้งปวงดังที่เคยเป็นมาแต่ก่อน เศษะทูลต่อพระพรหมด้วยความยินดีว่า "ข้าแต่พระประชาบดีผู้ให้กำเนิดสิ่งมีชีวิตทั้งปวง ข้าแต่พรหม พระผู้ประทานพร ข้าแต่เมหิบัติ ผู้ปกครองแผ่นดิน ข้าแต่ภูคบดี ผู้เป็นใหญ่ในสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย ข้าแต่ชคคบดีพระผู้เป็นใหญ่แห่งจักรวาล หม่อมฉันจะรองรับแผ่นดินไว้ให้มั่นคง ข้าแต่พระประชาบดีโปรดวางแผ่นดินไว้บนเศียรของหม่อมฉันเถิด"^๓

^๑ Mbh.P. I.32.15-16.

^๒ Mbh.P. I.32.17.

^๓ Mbh.P.32.20.

yathā ha devo varadaḥ prajāpati
 rmahīpatir bhūtapatir jagatpatih /
 tathā manim dhārayitāsmi niścalām
 prayaccha tāṃ me śirasi prajāpate //

พระพรหมมีรับสั่งแก่เศษะอย่างยกย่องว่า "ดูก่อนเศษะ นาคผู้ประเสริฐ เจ้า
รองรับแผ่นดินนี้ไว้ด้วยร่างกายอันใหญ่ของเจ้าแต่ลำพัง เจ้าคือพระธรรมเทพ"^๑

ลักษณะพิเศษของเศษะในด้านความเป็นผู้มีพละานุภาพและมีเศียรจำนวน ๑๐๐๐
เศียร เป็นที่กล่าวขวัญเสมอ แม้ในรามายณะเมื่อมารีจพระสหายและญาติของราพณ์โอรส
พละานุภาพของตนก็อ้างถึงอำนาจของเศษะว่า "ร่างกายของเราเหมือนภูเขายักษ์ใหญ่ พละ
านุภาพของเราก็คือพละานุภาพของพญานาคเศษะผู้มีเศียร ๑๐๐๐"^๒

รามายณะ กฤษณินธากาถ์ บทที่ ๔๐ กล่าวถึงอนันตนาคราชในฐานะผู้รองรับ
แผ่นดินไว้อย่างยกย่องว่า "บนยอดเขาชาครูปอันสูงปลั่งนั้น เจ้าจะเห็นอนันตนาคราชผู้มี
ฉายานามว่าธรมีธร สีกายขาวवलคังแสงจันทร์ นัยย์ตาอันสุกใสมีขนาดใหญ่มากเท่าใบบัว ประ
คัปกายด้วยอารมณ์สีน้ำเงิน และไคร้รับยกย่องจากเทวดาทั้งปวงในฐานะผู้รองรับแผ่นดินด้วย
เศียรทั้งพัน"^๓

เศษะมีพละานุภาพมากมายแต่ไม่เคยปรากฏว่าพญานาคคนนี้จะใช้ศักดิ์านุภาพของ-

^๑ Mbh.P. I.32.23.

śeso'si nāgottama dharmadevo
mahim dhārayase yad ekaḥ /

^๒ R. III.38.

I had in my body, resembling a huge mountain, the strength of a
thousand Nagas.

^๓ R.G. IV.40.

Mount Jatarupa bright with gold
There like the young moon pale of hue
The monstrous serpent will ye view ,
The earth's supporter, whose bright eyes
Resemble lotus leaves in size.
He rests upon the mountain's brow,
And all the Gods before him bow.
Ananta with a thousand heads.
His length in robes of azure spreads.

คนไปในทางโหดร้ายเหมือนนาคใจบาปอื่น ๆ กลับใช้อำนาจของตนให้เป็นประโยชน์ต่อ
 พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าและเทวดาทิ้งปวงคัง เช่นคราวกวนเกษียรสมุทร เมื่อเทวดาจะไข้ภูเขามันทร
 เป็นอุปรณ์กวนเกษียรสมุทร แต่ไม่อาจดึงออกจากพื้นดินได้ เพราะภูเขามันทรสูงจากพื้นดิน
 ๑๑,๐๐๐ โยชน์ และลึกลงไปใต้ดินถึง ๑๑,๐๐๐ โยชน์ เศษะเป็นผู้ตั้งภูเขาลูกนี้ขึ้นจากพื้น-
 ดินด้วยพลังกำลังอันเกรียงไกรของตน มีคำบรรยายตอนนี้ว่า "ลำดับนั้นอนันตะผู้มีพละภาพ
 เมื่อได้รับเทวบัญชาจากพระพรหมและพระนารายณ์ให้ทำงานอันยากยิ่งนั้น พญาอนันตะผู้มี
 กำลังมากก็ตั้ง เขามันทรขึ้นมาทันที"^๑

มหาภารตะ อาทิบรพ กล่าวถึงพระพรหมโปรดให้ครุฑเป็นมิตรกับเศษนาคราช
 หรือพญาอนันตนาคราชไว้ในบทที่ ๓๒ ว่า "พระพิตামหะ (พิตামห) ผู้ยิ่งใหญ่ก็ประทานสุ-
 วรรณบุตรผู้มีขนงามของนางวินคาให้เป็นเพื่อนของอนันตนาคราช"^๒

อนันตนาคราชทำหน้าที่รับใช้พระวิษณุร่วมกับครุฑคือ เมื่อพระวิษณุเสด็จไปในที่
 ต่าง ๆ หรือเสด็จไปรบปราบปรามข้าศึกปัจจามิตร ครุฑจะทำหน้าที่เป็นพาหนะและช่วยรบ
 ส่วนพญาอนันตนาคราชจะทำหน้าที่เป็นบัลลังก์เมื่อพระองค์บรรทมหรือประทับพักผ่อนที่เกษียร
 สมุทร^๓

หรือวงศ์กล่าวถึงการทำหน้าที่ร่วมกันของครุฑและอนันตนาคราชในฐานะ ผู้รับใช้
 ของพระวิษณุไว้ในบทที่ ๕๒ ว่า "พระวิษณุประทับรถทรงเทียมด้วยม้าร่างใหญ่สี่ทอง มีธง

^๑ Mbh.P. I.16.6-7.

tato'nantaḥ samutthāya brahmanā paricoditaḥ /
 nārāyaṇena cāpyuktas tasmin karmaṇi vīryavān //
 atha parvatarājānaṃ tam ananto mahābalaḥ /
 ujjahāra //

^๒ Mbh.P. I.32.25.

suparṇaṃ ca sakhāyaṃ vai bhagavān amarottamaḥ /
 prādād anantāya tadā vainateyaṃ pitāmahaḥ //

^๓ Mbh.R. I.18.

Ananta who was for Narayana, at intervals.

ประทับครุฑเป็นสัญลักษณ์ . . . และมีอนันตนาคราชเป็นบังเหียน"^๑

นาคอีกคนหนึ่งที่ครุฑไม่อาจจับกินเป็นภักษาหารได้คือ นาคชื่อสุมุขผู้ได้รับการคัดเลือกจากมาตลีให้เป็นบุตรเขย ได้รับพรจากพระอินทร์ให้มีอายุยืนนานและปลอดภัยจากครุฑเป็นเหตุให้ครุฑเคียดแค้นมากถึงกับอวดศักดิ์ทานุภาพและแผลงอิทธิฤทธิ์ของตน ด้วยการกระพือปีกบันดาลให้เกิดลมพายุใหญ่มีคมคิดไปหมดทั้งสามโลก ทั้งยังกล่าววาจาอันแสดงความเยอหยิ่งตระหนงโอ้อวดกำลังความสามารถของตนว่า ชนของตนเพียงเส้นเดียวยังสามารถแบกพระวิษณุผู้มีอิทธิฤทธิ์และความแข็งแกร่งพาไปได้โดยไม่รู้สึกรู้หาญเหน็ดเหนื่อย ครั้นนั้นพระวิษณุลงโทษครุฑจนพญานกสำนึกผิดด้วยการวางพระกรข้างหนึ่งของพระองค์ลงบนบ่าครุฑ ครุฑไม่อาจทานน้ำหนักพระกรของพระวิษณุได้ก็ล้มลงพร้อมทั้งแสดงการวระพระองค์ ขอร้องให้โปรดอภัยโทษให้ตน มหาภารตะอุทโยคบรรพ บทที่ ๑๐๔ กล่าวถึงสัมพันธไมตรีระหว่างครุฑกับนาคสุมุขไว้ว่า "พระอุเพนทรก็เชยสุมุขด้วยนิ้วเท้าของพระองค์ไปที่อกของครุฑ นับแต่วาระนั้นเป็นต้นมา ครุฑก็เป็นมิตรกับนาคคนนั้น"^๒

หรือวงศ์กล่าวถึงนาคอีกคนหนึ่งซึ่งครุฑไม่อาจจับกินได้ นาคคนนี้ชื่อกาลิยะ เป็นลูกคนหนึ่งของนางกัทธู มีรูปร่างใหญ่โต สีกายดำเหมือนเมฆฝน นัยน์ตาแดง มี ๕ เคียว มีลิ้นทรงอานูภาพคัง เปลวไฟ นาคคนนี้นั้นภัยครุฑจากมหาสมุทรมาอาศัยอยู่ที่แม่น้ำยมุนา ยามที่กาลิยะโกรธน้ำในแม่น้ำจะร้อนจัดคั่งน้ำเดือดเพราะอานูภาพแห่งนาค พิษร้ายแรงนั้นเมื่อพ่นออกมาจะเป็นเปลวไฟทำความเดือดร้อนแก่ผู้คนที่อาศัยอยู่ในบริเวณนั้นมาก พระกฤษณะทรง

¹ Manmatha Nath Dutt, trans. The Harivamsha, p.183.

He was seated on a car to which were yoked yellow-hued horses, on which were hoisted flags having the emblem of Garuda painted on them, . . .and the serpent Ananta was the rein.

² Mbh.R.V.104.

Upendra threw Sumukha with the toe of his foot upon Garuda's breast. And from that time, Garuda hath ever lived in friendship with that snake.

ปราบนาคนั้น แล้วบังคับให้พาบริวารกลับไปอยู่ที่มหาสมุทรตามเดิม โดยพระองค์ประทับ
รอยเท้าไว้ที่เคียรนาคกาลิยะ เพื่อให้ปลอดภัยจากครุฑแล้วตรัสแก่นาคว่า "ถ้าครุฑผู้เป็นปร
บักษ์ของนาคนั้นรอยเท้าเราบนเคียรของเจ้าขณะเจ้าอยู่ในมหาสมุทร เขาจะไม่ฆ่าเจ้า"^๑

ความเป็นปรบักษ์ระหว่างครุฑกับนาคมักจะปรากฏอยู่ในการทำสงครามเสมอ เช่น
ในรามายณะ ยุทธภาคที่ บทที่ ๕๐ ซึ่งเป็นตอนที่ว่าด้วยศึกระหว่างพระรามกับอินทรชิตโอรส
องค์หนึ่งของราพณ์ ครั้งนั้นพระรามพระลักษมณ์ถูกศรนาคบาทของอินทรชิตถึงแก่สลบอยู่กลาง
สนามรบ มีคำบรรยายถึงความมีอำนาจของครุฑทำให้สามารถช่วยแก้ไขพระรามพระลักษมณ์
ให้พ้นจากอำนาจศรนาคบาทว่า "เมื่อเห็นครุฑมา นาคทั้งหลายอันทรงมหิทธิฤทธิ์ที่รัศพระ
รามพระลักษมณ์ก็กลายเป็นลูกศรตกลง"^๒

ครุฑทูลพระรามถึงมหิทธิานุภาพแห่งศรนาคบาทว่า

หม่อมฉันรีบมาช่วยพระองค์ เพราะเมื่อสูรผู้มีอำนาจยิ่งหรือวานรฤทธิกล้า หรือแม่
เทวดาททั้งหลายและคนธรรพ . . . ก็ไม่อาจปราบศรนาคบาทอันทรงมหิทธิานุภาพ
เหล่านี้ได้ ทั้งนี้เพราะศรนาคบาทที่รัศพระองค์เหล่านี้ เกิดจากกรหลอหลอมด้วยไฟ
จากอำนาจตะบะอันแรงกล้าของอินทรชิต เสริมด้วยอำนาจเวทมนตร์มายา ศรนาคนี้คือ
นาคลูกของนางกัทรูซึ่งมีเขี้ยวแหลมคมและมีพิษ^๓

^๑ Manmatha Nath Dutt, trans. The Harivamsha, p.284.

"If Garuda the enemy of serpents, behold in the ocean, my foot-marks
on your head he will not kill you."

^๒ R. VI.50.

And seeing him come, the serpent began to dart away,- those exceedingly
powerful ones that, turning into shafts, had bound those persons.

^๓ *ibid.*

I am come hither for aiding you. Neither the highly powerful Asuras,
nor the exceedingly strong monkeys, nor the celestials along with the
Gandharbas, . . .-capable of delivering (any one) from these dreadful
arrowy bonds, which had been forged by Indrajit of tortuous deeds by
help of illusion. These serpents -offspring of Kadru - are shaft-fanged
and venomous;

ในการทำสงครามระหว่างพระรามกับราพณ์ ฝ่ายราพณ์แผลงศรนาศเข้าทำร้ายพระราม มีคำบรรยายอยู่ในรามายณะ ยุทธภาคที่ บทที่ ๑๐๓ ว่า "ศรสีทองซึ่งแผลงจากธนูทรงของราพณ์ ก็กลายเป็นนาศทรงพิษร้ายแรงตักต้องพระภาคุตสละ (พระราม) ธนูนาศเหล่านั้นมีลักษณะน่ากลัว คือ เป็นนาศโบทหน้าเป็นไฟ อ้าปากกว้าง พ่นเปลวไฟออกมาใส่พระราม มีพิษร้อนแรงดุจอำนาจของवासुकि และลูกเป็นเปลวเพลิงล้อมอยู่รอบค้ำ"^๑

รามายณะ ยุทธภาคที่ บทเดียวกันนี้ กล่าวถึงพระรามใช้ศรครุฑปราบศรนาศว่า "เมื่อทอดพระเนตรเห็นศรนาศเหล่านั้นซัดสาดเข้ามาเช่นนั้น พระรามทรงแผลงศรครุฑออกจากแหลง กลายเป็นนกชนสีทองคู่ปรกษของนาศ พุ่งเข้าทำลายศรนาศอันทรงมหิทธานุฤทธิ์ทั้งหมดนั้น"^๒

ในทวิวงศ์ ภาวชัยบรรพ บทที่ ๔๖ เมื่อพลีสูรผู้ยิ่งใหญ่ถูกพระกฤษณะลงโทษด้วยการใช้นาคเจ็ดเศียรซึ่งเป็นลูกของนางกัทรู เช่น กัมพล อัครคร เป็นต้น จองจำสูรไว้ที่บาดาล พลีได้รับความเจ็บปวดทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัส แต่สูรตนนี้ก็พยายามสวดสรรเสริญพระวิษณุอยู่ตลอดเวลา จนพระองค์โปรดปรานจึงมีรับสั่งให้ครุฑลงไปช่วยเหลือ มีบทบรรยายความช่วยเหลือของครุฑให้พลิกพ้นจากบ่วงนาศว่า "ครุฑผู้มีอำนาจอันไม่อาจเปรียบได้ ก็กระพือปีกบินลงไปทีบาดาลซึ่งเป็นที่จองจำพลิด้วยบ่วงนาศ สัตว์ญาณบอกการมาของครุฑ

^๑ R. VI.103.

And the gold-decked shafts shot from Ravana's bow, becoming furiously venomous serpents, covered Kakutstha. And vomiting living flames, they of terrific aspect, having flaming faces, showered over Rama with gaping mouths. And those flaming venomous serpents, having the feeling of Vasuki himself, covered all sides. . .

^๒ *ibid.*

And seeing those serpents descending in the encounter, Rama employed a dreadful Garura weapon. . . becoming golden birds-. . . destroyed all the exceedingly swift-coursing arrows having the forms of serpents.

ทำให้นาคทั้งหลายผลจากพลีสูรผู้ยิ่งใหญ่ เลื้อยหนีกลับไปเมืองโกกวที่ด้วยความกลัวครุท
บุตรชายวินตา"^๑

เรื่องราวความเป็นปรปักษ์และความพยายามจองเวรระหว่างครุทกับนาคที่ปรา-
กฏอยู่ในวรรณคดีขุทุมหาภพและปุราณะนี้ ต่อมาในยุคหลังอิทธิพลของพุทธศาสนาได้เข้ามา
ปะปนทำให้เรื่องนี้ไปสู่จุดสุดท้ายจบเรื่องด้วยปรัชญาพุทธศาสนา คือ เวรย่อมระงับด้วยความ
ไม่จองเวร กล่าวคือ ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ กวีชาวแคว้นแคชเมียร์ (กัษมีร์) ชื่อโสมเทพ^๒
ได้เรียบเรียงมหานิยายเรื่องกถาสรีตศากร (มหาสมุทรแห่งธารนิยาย) ประกอบด้วยนิทาน
ย่อย ๆ รวมกันราว ๓๐๐ เรื่อง ในหนังสือเล่มนี้โสมเทพได้ดัดแปลงเรื่องครุทกับนาคให้จบ
ลงอย่างสิ้นแวร อย่างมีศานติ ดังปรากฏเรื่องในครั้งละ (บท) ที่ ๒๒ ตอนหนึ่งและครั้งละ
ที่ ๔๐ อีกตอนหนึ่ง โดยกำหนดให้ราชาแห่งวิทยาธรชื่อชัมุตวาหนะทำหน้าที่เป็นผู้ไถ่ชีวิตแทน
พวกนาคมีใจความว่า

ชัมุตวาหนะเป็นราชาแห่งพวกวิทยาธร เป็นบุรุษผู้มีความยุติธรรม และมีความ
เมตตากรุณาเป็นเลิศตามแบบของพระโพธิสัตว์ ได้ทราบว่ ครุทได้พรจากพระวิษณุให้เสพ-
นาคเป็นอาหารและราชาแห่งพวกนาคชื่อว่าสุกิมมีความเกรงกลัวว่า ครุทเข้ามาจับนาคเป็น
ภักษาหารทุกวันจะเป็นเหตุให้นาคพิภพพินาศ จึงทำสัญญากับครุทว่าตนจะส่งนาคมาให้ครุทกิน
วันละหนึ่งตัว ทุก ๆ วันนาคเคราะห์ร้ายที่ถึงเวรของตนจะต้องเป็นเหยื่อครุท จะเป็นฝ่าย
ขึ้นมานอนคอยครุทบนลานชายทะเลเสียเอง เมื่อชัมุตวาหนะทราบเรื่องดังนั้นก็เศร้าใจและ
คำหิติดีเยนवासูกิเป็นอันมาก ในที่สุดเพื่อยุติการจองเวร พระองค์ก็เสด็จมาสู่ลานสังเว
แล้วไล่ทั้งขงูพิษผู้เป็นนาคเคราะห์ร้ายให้ไปบูชาพระกิวะ ณ เทวสถานโคกรณและแล้วครุท

^๑ Manmatha Nath Dutt, trans. The Harivamsha, p.942.

Thereupon flapping his wings Garuḍa, of incomparable prowess, went to Pātāla where Bali was bound by the serpents. Informed of the arrival of Garuḍa, the serpents, releasing the great Asura Bali, fled away to the city of Bhogavati in fear of Vinatā's son.

^๒ ฤภาคผนวก

ก็บินมาโฉบเอาขี้มูตวาหนะไปจิกกินเนื้อและเลือดบนไหล่เขา

ครุฑเป็นพญานกที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด ช่างสังเกต ขณะที่กำลังเสกขี้มูตวาหนะอยู่บนไหล่เขานั้นฝนก็ตกลงมาเป็นบุปผชาตินานาพันธุ์ ครุฑมีความประหลาดใจยิ่งนัก กลาสรีตศาคร ตรังคะที่ ๒๒ โศลกที่ ๒๒๔-๒๓๐ บรรยายถึงครุฑผู้มีสติปัญญา รู้จักพิจารณาเหตุการณ์อย่างสุขุมรอบคอบ ไม่มุ่งบริโภคแต่อย่างเดียวว่า "ในระหว่างนั้น พญาครุฑเห็นขี้มูตวาหนะรา เจริญดีเช่นนั้นก็หยุดบริโภค พลังคิดด้วยความพิศวงว่า 'นี่ต้องเป็นผู้แน่นอนทีเดียว เพราะแม่เราบริโภคเขาอยู่ เขาก็หาได้แสดงความเจ็บปวดแต่อย่างไรไม่ ตรงข้ามเขากลับเข้มแข็งและมีแต่ความปีติยินดี'"^๑

เมื่อครุฑทราบความจริงจากนาคทั้งขลุฑะว่าผู้ที่ตนบริโภคคือ ราชาแห่งพวกวิหยาธรผู้ยอมเสียสละเลือดเนื้อและชีวิตเพื่อได้ชีวิตของนาคก็บังเกิดความละอายใจ สำนึกในบาป และแลเห็นคุณธรรมอันสูงส่งของขี้มูตวาหนะ จึงคิดจะตายในกองไฟเพื่อล้างบาป แต่ขี้มูตวาหนะได้ให้ข้อคิด ทำให้ครุฑเกิดความสงสารพวคนาคว่า "ดูก่อนท่านพญานก ท่านจะสลดใจทำไมกัน ถ้าท่านเกรงกลัวต่อบาปจริงแล้วไซ้ ท่านพึงหลีกเลี่ยงไม่บริโภคพวคนาคอีกต่อไป ความสำนึกในบาปที่ได้บริโภคนาคแต่ครั้งก่อนนี้แหละ เป็นสิ่งที่ลบล้างบาปได้ยิ่งกว่าอื่นใด"^๒

^๑ Somadeva, *Kathāsaritsāgara*, (Vārānasi: Motilāl Bānārsīdās, 1970), I:90.

atrāntare ca hr̥ṣṭaṃ taṃ dr̥ṣṭvā jīmūtavāhanam /
garuḍo bhakṣṇaṃ muktvā savismayamacintayat //
kaścit kimanya evāyaṃ bhakṣyamāṇo'pi yo mayā /
vipadyate na tu paraṃ dhīraḥ pratyuta hr̥ṣyati //

^๒ *ibid.*

pakṣīndra kiṃ viṣaṇṇo'si satyaṃ pāpād bibheṣi cet /
taḍ idānīm na bhūyas te bhakṣyā hīme bhujamgamāḥ //242//
kāryaś cānuśayas teṣu pūrvam ukteṣu bhogiṣu /
eṣo'tra hi pratikāro vṛtñānyac cintataṃ tava //243//

นาคทั้งหลายปลดปล่อยจากครุฑเพราะคุณธรรมอันสูงส่งของ ชีมุตวาหนะ มีคำบรรยายถึงสัมพันธไมตรี ระหว่างครุฑและพวกนาคอันนำมาซึ่งศานติสุขว่า "ครุฑก็ไปรยน้ำทิพย์จากฟ้าลงมาสู่แนวฝั่งมหาสมุทรแห่งนั้นโดยตลอด ด้วยเหตุนี้พวกนาคที่ตายไปแล้วก็กลับฟื้นขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง เวลานั้นปาริมมหาสมุทรแห่งนั้นเสมือนบาดาลเพราะเนื่องแน่นด้วยหมู่ นาคที่ปราศจากความกลัวครุฑ นาคเหล่านั้นต่างพากันมาอุปัชฌายะชีมุตวาหนะ"^๑

เรื่องราวเกี่ยวกับครุฑ นาคและชีมุตวาหนะนี้ยังมีอยู่ในบทละครสันสกฤตชื่อเรื่อง นาคานันตะ^๒ (ความชื่นชมยินดีแห่งนาค) ซึ่งเป็นบทละครที่มีชื่อเสียงเรื่องหนึ่งในนาฏกะสันสกฤต^๓ อีกด้วย เมื่อเป็นบทละครที่ผู้คนแสดง ลักษณะต่าง ๆ ของนาค จึงปรับปรุงให้แตกต่างไปเพื่อความเหมาะสมและคงลักษณะพิเศษของนาคไว้อย่างประการ คึงจะเห็นได้จากบทละครตอนหนึ่งขณะที่ครุฑบริโภคนาคชีมุตวาหนะอยู่นั้น นาคก็ขงูตะได้ยับยั้งครุฑให้หยุดบริโภค พร้อมทั้งบอกครุฑให้สังเกตลักษณะของนาคที่มีความแตกต่างจากมนุษย์ว่าดังนี้ "ท่านจะสงสัยอยู่ไย มีเครื่องหมายบนอกของเรามีไข่หรือ แขนขาของเรามีเกล็ดแสดงว่าเป็นนาคมีไข่หรือ ท่านไม่เห็นลิ้นของเรามีสองแฉกหรือ เรามีเศียรถึงสามเศียร . . . ท่าน

^๑ Somadeva, Kathāsaritsāgara, I:90.

.garuḍo'pi tat /
kr̥tsne velātaṭe'pyatra vavarsāmṛtam ambarāt //248//

tena sarve samuttasthur jīvantas tatra pannagāḥ /
babhau tac ca tadā bhūribhujamgakulasamkulanā //249//

velāvanam vinirmuktavainateyabhayaṃ tataḥ /
pātālam iva jīmūtavāhanālokan āgatam //250//

^๒ กุฎาคผนวก

^๓ กุฎาคผนวก

ไม่เห็นพลอยประดับ เคียงซึ่งบิดเบี้ยวไปเพราะควันและ เปลวไฟอันเกิดจากพิษของเราหรือ"^๑

ผู้แสดงฝ่ายหญิงที่แสดง เป็นนาคสาวจะสยายผมยาวกรอมเท้า คังมีคำบรรยายตอนที่ครุฑทูลขีมีตวาทนะว่า "ขอให้พวกนาคสาวร้อง เพลงสรร เสริญพระองค์ในป่าไม้จันทน์ เด็ด พระอาทิตย์ยามเช้าจะแต้มสีส้มแก้มของพวกเขาให้มีสีแดงเข้ม ผมอันดำเหมือนเมฆ- ยามเย็นของเธอจะตกลงมาถึง เท้าของพวกเขา"^๒

ในนาคานั้นที่ องค์ที่ ๔ มีเรื่องราวแสดงให้เห็นว่า นาคจำนวนมากมานับจำนวนมิได้ ตกเป็นเครื่องสังเวทญาครุฑกล่าวคือ เมื่อขีมีตวาทนะเสด็จขึ้นไปบนหน้าผาของภูเขามลละ ทอดพระเนตรเห็นเนินสูงสี่ขาบริสุทธ์ซึ่งเกิดจากกองกระดูกของพวกนาคซึ่งตกเป็นภัจอาหารของพญาครุฑกongsุมกันสูงตั้ง เนินเขา พระองค์ไม่ทรงทราบว่าเป็นกองกระดูกของพวกนาคจึง ได้ตรัสชมความงามของกองกระดูกนั้นกับมิตราวสุโอรสองค์หนึ่ง ของนักสิทธิ์ว่า "นี่เนะมิตราวสุ เนินสูงนั้นช่างงามเสียนี้กระไร งามเหมือนยอดเขอันปกคลุมด้วยกองหิมะและมีเมฆเป็นม่าน ขาวบริสุทธ์ราวแสงสว่างแห่งศารทฤดู"^๓ "๔

^๑ Śrī-Harsa-Deva, Nāgānanda, trans. by B.Hale Wortham, p.86.

How canst thou doubt ? Is not the mystic sign
Upon my breast ? Upon my limbs the scales
That show the serpent ? Seest thou not my tongues
Of double form ? my head with triple hood,
.....
And seest thou not the gems which deck my hoods,
Distorted by the mass of smoke and fire
That rises from my poison ?

^๒ *ibid.* pp.91-92.

^๓ ศารทฤดู คือ ฤดูใบไม้ร่วง (autumn) เป็นฤดูที่ชาวอินเดียถือว่ามีความสมบูรณ์พูนสุข เป็นฤดูที่มีสีส้มแดงงาม แจ่มใส ดอกกอโศก มะลิจะบานสะพรั่งในฤดูนี้ ผลไม้จะสุกมีสีเหลือง แดง ส้ม.

^๔ Śrī-Harsha-Deva, Nāgānanda, trans. by B.Hale Wortham, p.65.

ความพยายามของ เวรระหว่างพญาครุฑกับนาคเป็นเรื่องที่ถูกตำหนิอย่างยิ่ง มิ-
 ตราวสู่ถึงกับตั้งฉายานามให้พญาครุฑว่า "พญานกผู้โหดเหี้ยม"^๑ ซึ่พูดว่าขณะทรงตำหนิพฤติ-
 การณ์อันเห็นแก่ตัวของพญานาคที่แทนที่จะเสนอตัวเองให้พญาครุฑกินเป็นอันดับแรกเพื่อป้อง-
 กันชีวิตนาคผู้เป็นบริวาร พญานาคกลับส่งบริวารของตนให้พญาครุฑกินวันละหนึ่งตัวว่า "อนิจ-
 จาพระราชารู้ยิ่งใหญ่ออนิจจาพระองค์ปกครองอาณาจักรอันไร้การปกป้องของพระองค์ก็ละ-
 หรือ จะไม่มีลิ้น ๑ ใน ๑๐๐๐ ของพระองค์ตรัสว่า จงนำเราไปเถิด เราขอตายแทน
 บริวารของเราเชียวหรือ"^๒

ซึ่พูดว่าขณะประทานโอวาทแก่พญาครุฑด้วยวาทศิลป์ที่โน้มน้าวจิตอันผูกพยาบาท
 ของพญาครุฑให้สำนึกในบาปที่ไค้กระทำมาว่า

จงเลิกฆ่าสัตว์เสียเถิด จงสำนึกในบาปที่เจ้าได้เคยทำมาเถิด จงสร้างสมบุญบารมี
 ทำความดี จงลบเลางความหวาดกลัวของสัตว์ทั้งหลายที่มีต่อเจ้าออกไปเสีย ด้วยการมี
 ความเมตตากรุณาเถิด เพื่อบาปของเจ้าที่ไค้ทำมาแล้วคือการฆ่าสัตว์ จะไค้หมดสิ้นไป
 ความเมตตากรุณาจะนำเจ้าไปสู่ทะเลบุญ ความเมตตากรุณาจะเป็นอานิสงส์ไห้บาป
 ของเจ้าหมดสิ้นไปเหมือนเกลือเม็ดหนึ่งถูกทำให้จมนลึกลงไปในมหาสมุทร^๓

^๑ Śrī-Harsha-Deva, *Nāgānanda*, trans. by B.Hale Wortham, p.65.
 the ruthless King of birds

^๒ *ibid.*, p.66.

Noble King !

Well hast thou guarded thy defenceless realm !
 Was there not one of all thy thousand tongues
 To say, "Take me! I offer up my life
 To save my people" ?

^๓ *ibid.*, p.91.

Cease from destroying life ;
 Repent thee of thy former evil deeds ;
 Lay up a store of merit; do good works ;
 By kindly love remove this fear of thee
 That dwells in living creatures : so thy sin-
 The sin which thou hast wrought-destroying life,
 May cease to bring forth fruit, but, in the sea
 Of merit plunged, may all be swallowed up,
 Even as a grain of salt in Ocean depth.

คุณธรรมของซึมุตวาหนะตลอดจนโอวาทของพระองค์ ชนะใจครุฑ โนมน์าวจิต
ครุฑให้สำนึกในบาปที่ตนได้กระทำความ ศานติสุขบังเกิดแก่หมู่นาคทั้งปวง เมื่อพญาครุฑให้สัญญา
ต่อซึมุตวาหนะว่า "หม่อมฉันขอเป็นทาสของพระองค์ หม่อมฉันจะเชื่อฟังพระองค์ นับแต่นี้
เป็นต้นไปหม่อมฉันจะไม่ฆ่า เผ่าพันธุ์นาคอีกเลย พวกนาคจะมีโอกาสเล่นน้ำกันอยู่ในฝูงของ
เขาในมหาสมุทรอย่างมีศานติสุข"^๑

เมื่อพิจารณาเรื่องราวระหว่างครุฑกับนาคในวรรณคดีสันสกฤตที่กล่าวมาทั้งหมดนี้
อาจสรุปได้ว่า ครุฑและนาคมีกำเนิดเหมือนกันคือ กำเนิดจากฟองไข่และต่างก็เป็นโอรส
ของพระกัศยปพรหมฤๅษีประชาบดี ครุฑและนาคต่างมีฤทธานุภาพ พละานุภาพและศักดิ์านุภาพ
เป็นที่น่าเกรงขาม ความเป็นปรปักษ์ระหว่างครุฑกับนาคมีสาเหตุสืบเนื่องมาจากครุฑและ
มารดาตกเป็นทาสของพวกนาคตามคำสาปของพระอรุณพี่ชายของครุฑ การที่พวกนาคใช้เล่ห์
การนิรมิตคนทำให้ครุฑและมารดาตกเป็นทาสของพวกนาค และการที่พวกนาคกดขี่บังคับครุฑ
และมารดาทำงานฐานทาสอย่างไร้ความปราณี เป็นเหตุให้ครุฑเกิดความพยาบาทจองเวร
พวกนาคไม่มีที่สิ้นสุด ต่อมา วรรณคดีสันสกฤตได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนามีการสร้างเรื่อง
ราวความพยาบาทจองเวรของครุฑขึ้นใหม่ให้เรื่องจบลงอย่างมีศานติ ครุฑไม่จับนาคทั้ง-
หลายเสฟเป็นภักษาหารอีกต่อไป

^๑ Śrī-Harsha-Deva, Nāgānanda, trans. by B. Hale Wortham, p. 91.

I am thy slave !

.

So will I do !

Henceforth I will no more destroy the race

Of living creatures. Let the Nāgas play

Over the Ocean, in their multitudes,

In peace and happiness :

ประวัติความเป็นมาของนาคในวรรณคดีบาลี

ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถให้ความหมายของนาคไว้ว่า หมายถึง ผู้ประเสริฐ ช่าง งาม ไม่ภาคีhing ช่าง-พลาย เป็นไปในอรรถคือ ๑. อูรค (งู) ๒. หัตถี (ช่าง) ๓. นาครุกข (ต้นภาคีhing) ๔. อุตตม(ประเสริฐ สูงสุด) อาคูน กโรตีติ นาโค แปลว่า ผู้ไม่กระทำความ^๑ และว่าครุพคือ สัตว์ผู้จับ^๒

ชาดกบางเรื่องกล่าวว่า นาค คือ ผู้ประเสริฐกว่างูทั้งหลาย^๓

นาคที่มีความสัมพันธ์กับครุพในฐานะเป็นอาหารคงได้แก่นาคที่หมายถึง งูที่ประเสริฐกว่างูทั้งปวง ผู้วิจัยจึงกล่าวเฉพาะเรื่องราวของนาคตามนัยนี้เท่านั้นโดยจะแยกกล่าวเป็น ๓ หัวข้อคือ กำเนิดนาค ที่อยู่ของนาค และความสัมพันธ์ระหว่างครุพกับนาคในวรรณคดีบาลี

กำเนิดนาค

พระพุทธเจ้าทรงแสดง เหตุและปัจจัยที่บุคคลเมื่อตายไปแล้วกำเนิดเป็นนาคไว้ในพระสูตรคณปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค นาคสังยุตต์มีใจความทำนองเดียวกับกำเนิดครุพ^๔ กล่าวคือ บรรดานาคทั้งสี่ประเภทคือ นาคประเภทอัมพชะ ชลาพุชะ สังเสทชะ และอุปปาติก ล้วนกำเนิดด้วยอำนาจบุญคือ การบริจาคทาน และการตั้งความปรารถนาอย่างแรงกล้าแต่ครั้งอดีตชาติว่า เมื่อตนตายแล้วจะกำเนิดเป็นนาค นอกจากนี้ชาดกบางเรื่องก็

^๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต, (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๓), หน้า ๓๔๔-๓๔๕.

^๒ เล่มเดียวกัน, หน้า ๒๖๑.

^๓ ชาดกภูมิฎก ภาค ๓ อูรคชาดก ทุกนิบาต, หน้า ๑๑.

"อูรคานํ ปวโร"

^๔ วิทยานิพนธ์หน้า ๖๓-๖๔ ว่าด้วยกำเนิดครุพในวรรณคดีบาลี.

แสดงคติเกี่ยวกับกำเนิดนาคไว้ อาทิ จัมเปยยชาตก กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เมื่อกำเนิดใน
ตระกูลที่ยากจน ได้เห็นสมบัติของพญานาคก็บังเกิดความโลภ ปราธณางจะได้อสมบัติทิพย์ของ
พญานาคนั้น พระโพธิสัตว์จึงบริจาทานและรักษาศีล เมื่อตายแล้วก็ได้ไปบังเกิดเป็นจัม-
เปยยนาคราชปกครองนาคพิภพบริบูรณ์ด้วยสมบัติทิพย์ มีร่างกายใหญ่โต ผิวพรรณผุดผ่องดัง
ดอกมะลิ^๑

มีเรื่องราวบางตอนในสังขปาลชาตก แสดงให้เห็นว่า ชาวอินเดียปราธณางจะมี
กำเนิดเป็นนาคเพราะหวังจะได้รับความสุขจากนาคสมบัติอันเป็นทิพย์ กล่าวคือ มีพระราชชา
องค์หนึ่ง เมื่อทอดพระเนตรเห็นสังขปาลนาคราช พระองค์ก็มีพระราชประสงค์จะได้สมบัติ-
ของพญานาคตนนั้น จึงทรงตั้งความปราธณาในกำเนิดนาคอย่างแน่วแน่ แล้วทรงสร้างสม
บุญบารมี อันจะเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พระองค์มีกำเนิดเป็นนาค คือ "โปรดให้สร้างโรจนาน
ชั้นสี่แห่ง ทำให้หัวชมพูทวีปเอิกเกริก ทรงบริจาทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถกรรมและตั้ง
ความปราธณาในนาคพิภพ เมื่อสิ้นพระชนม์ พระองค์ก็ได้บังเกิดเป็นสังขปาลนาคราชใน
นาคพิภพ"^๒

นาคทั้งหลายมีความสุขมาก อายุยืนและผิวพรรณผุดผ่อง เพราะมีปัจจัยสำคัญคือ
ดอกไมทิพย์ ของหอมทิพย์ กระจายอาหารทิพย์ ที่นอนทิพย์และอยู่ในนาคพิภพที่สวยงาม^๓ ดังนั้น
อุฎมพีผู้หนึ่งในวิสูตรชาตกเมื่อได้รับฟังคำบอกเล่าเกี่ยวกับนาคสมบัติจากดาบสคนหนึ่ง เขาก็

^๑ ชาตกกัณฐกถา ภาค ๗ จัมเปยยชาตก วีสติ nibat, หน้า ๑๑๒.

^๒ ชาตกกัณฐกถา ภาค ๗ สังขปาลชาตก จัตตาสี nibat, หน้า ๔๑๑-๔๑๒.

จตุสุ ทานสาลาโย กาเรตุวา สกลชมพูทวีป สงฺโขเกตุวา ทานํ ทตุวา สีลํ รุกฺขิตฺวา
อุโปสถวา สกมฺมํ กตุวา นาคกวนํ ปตุเถตุวา อายุหฺปรีโยสาเน นาคกวนเน นิพฺพตฺติตุวา
สงฺขปาลนาคราชา หุตฺวา อโหสิ ฯ

^๓ ชาตกกัณฐกถา ภาค ๑๐ ภูริทัตตชาตก มหานิบาต, หน้า ๒-๔, ๑๕-๑๖.

ตั้งความปรารถนาในกำเนิดนาคทันที เมื่อสิ้นชีวิตจึงได้ไปบังเกิดเป็นวรรณนาคราช มีความ
สุขสมบูรณ์ด้วยกองโภคทรัพย์ทุกชนิด^๑

ที่อยู่ของนาค

นาคตามคติพุทธศาสนามีจำนวนมากมายและแยกกันอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ เป็นหมู่
เป็นเหล่า เหล่านาคที่ชื่อนาคสาคอาศัยอยู่ในทะเลสาบชื่อ นกสะ เหล่านาคชื่อ เวสา-
ลานาค อยู่ที่เมืองเวสาลี หมู่ นาคที่มีศักดิ์านุภาพชื่อ กัมพล และอัสสตร (อสูสตร) อยู่ที่เชิง
เขาลีเนรราช นาคบางพวกอยู่ที่ท่าปายาคริมแม่น้ำยมุนา^๒ ทัททรนาคราชและบริวารอาศัย
อยู่ที่เชิงเขาทัททรบรรพตในหิมวันตประเทศ^๓ สังขपालนาคราช ปกครองนาคบริวารอยู่ที่
แม่น้ำกัณณเวณณา เขตมหิสกรัฐ^๔ นาคบางพวกอยู่ในนาคพิภพซึ่งมีความงดงามเป็นที่น่ารื่น-
รมย์คล้ายคลึงกับนาคพิภพตามคติศาสนาพราหมณ์ อาทิ ท้าวธตรัฐและบริวารอยู่ที่นาคพิภพ
กว้าง ๕๐๐ โยชน์^๕ มีเมืองที่เนรมิตด้วยทองคำงามสุดปลั่ง เมืองนี้อยู่ใต้แม่น้ำยมุนากับ

^๑ ชาตกัฎฐกถา ภาค ๑๐ วิฐุรชาตก มหานิบาต, หน้า ๒๐๑, ๒๒๑-๒๒๒.

^๒ พระพุทธโฆสเถระ, สุมังคลวิลาสินี ภาค ๒, หน้า ๓๘๒.

. . . นกสา นาคา เวสาลา . . . อิติ นกสททวาสิกา จ เวสาลีวาสิกา จ นาคา ๑
กมุพลสูสตราติ กมุพลโล จ อสูสโตร จ ๑ เอเต กิร ลีเนรปาเท วสนุติ . . . มหเสกขาน
นาคา ๑ ปายาคา . . . ปายาคปฏญจนวาสิโน . . . ๑

^๓ ชาตกัฎฐกถา ภาค ๔ ทัททรชาตก จตุกกนิบาต, หน้า ๒๔๔.

^๔ ชาตกัฎฐกถา ภาค ๑ สังขपालชาตก จัตตาลีสนิบาต, หน้า ๔๑๑.

^๕ ชาตกัฎฐกถา ภาค ๑๐ ฐุริทัทธชาตก มหานิบาต, หน้า ๑๐.

. . . ปญจโยชนสตีกสูส นาคภวนสูส . . .

ภูเขายมุนาจนกัณ^๑

ปุณณกัณษทุลพรรณนานาคพิภพของวรุณนาคราชให้ท้าวเวสส์วัณโงว่า
เมืองนาคนั้นเรียกกันว่า โภควดีบ้าง วาสาครบ้าง หิริณวดีบ้าง เพราะเป็นเมือง
ที่สร้างด้วยทองและถึงพร้อมด้วยกองโภคทรัพย์ทุกอย่าง มีป้อมและเชิงเทินมีฐานตั้ง
คูดุสรสร้างด้วยแก้วมณีสีแดงและแก้วลาย ปราสาทในนาคพิภพสร้างด้วยแก้วมณี มุง
ด้วยกระเบื้องทองคำ มีหมู่ไม้มงคลหลายคือ ไผ่มะม่วง ไผ่หมากเฒ่า ไผ่หว้า ไผ่ตีนเป็ด
ไผ่จิก ไผ่กระแต ไผ่ประยงค์ ราชนกษุ มะม่วงหอม ทองกลาง ไผ่ยางทราย
จำปา กากะทิง มะลิซ้อน กระเบา หนุ่ไม้มในเมืองซึ่งเป็นที่ประทับของวรุณนาคราช
เป็นเจ้าของพิภพผู้มีหิทธานุภาพนั้น มีลำคณและกิ่งก้านเป็นแก้วอินทนิล มีดอกและผลเป็น
ทอง ออกดอกผลลงคางมอยู่เสมอ^๒

^๑ ชาตกัณฐกถา ภาค ๑๐ ภูริทัตชาตก มหานิบาต, หน้า ๖๒.

. . . ปุรี ธรณสุต โอคาพุท ยมุนี นที

ไซตเต สพุทโสวณณ คิริมาหจจ ยามุนี

^๒ ชาตกัณฐกถา ภาค ๑๐ วิธูรชาตก มหานิบาต, หน้า ๒๑๘-๒๒๐.

โภควดี นาม มนุทีเร

วาสา หิริณวดีติ วุจจติ

นคเร นิรมิตเต กาณจนมเย

มณฺฑลสุต อฺรคสุต นิภูจิตฺ

อฏฺฐาลกา โอฏฺฐคีวิโย

โลहितงฺคสุต มสารคฺคฺลิน

ปาสาเทคฺคฺค สิลามยา

อมฺพาติลกา จ ชมฺพุโย

สฺตฺตปณฺณา มุจฺจลินฺทเกตฺตา

ปิยงฺคฺคา อุตฺทาลกา สหา

อุปริ ภณฺทกา สินฺทวาริตา

จมฺเปยฺยกา นาคมฺลฺลิกา

ภคินีมาลา อตุเตตุด โกลิยา
เอเต ทูมา ปรินามิตา
โสภยนุติ อุรคสุส มนุทีเร
ชชชุเรตุด สีลามา ยา โสวณฺณรุพฺพิตา (พหู)
ยตุด วสโตปปาคีโก
นาคราชา วรุโณ มหิตฺธิโก

จัมเปยยชาดก กล่าวถึงนาคพิภพของจัมเปยยนาคราชไว้ว่า พระเจ้ากาสิกราช เมื่อเสด็จสู่นาคพิภพ พระองค์ทอดพระเนตร เห็นนาคพิภพนั้นงามเลิศเหลือที่จะหาสถานที่ใด มาเปรียบเทียบได้กล่าวคือ พันภูมิภาคนอนาคพิภพเป็นทรายทอง ปราสาทเนรมิตด้วยทอง ปลูกด้วยแผ่นดินแก้วไพฑูรย์ งามมาก มีรัศมีรุ่งโรจน์ราวแสงแห่งดวงอาทิตย์ มีพฤษชาติและ สุนทรชาตินานาพันธุ์ เป็นที่น่ายินรมย์ มีทิพยศรียางค์บรรเลงขับกล่อม มีเหล่านางนาคกัญญา พ้อนรำถวาย แทนที่ประทับของนาคราชเป็นทองคำและลูปโลด้วยแก่นจันทร์ทิพย์^๑ พระเจ้ากาสิกราชครัสสมนาคพิภพของจัมเปยยนาคราชว่าดังนี้

วิมานอันประเสริฐของท่านเหล่านี้ งามรุ่งโรจน์ดังรัศมีแห่งดวงอาทิตย์ ทิพยวิมาน เช่นนี้ จะมีในมนุษย์โลกก็หาไม่ นางนาคกัญญาหมั้นทักขณางเหล่านั้น ล้วนทรง สวรรณาภรณ์ มีนิ้วกลมกลิ้งคั่นหนอแก้วประพาฬ มีพื้นหัตถ์และบาทเป็นสีแสดดุจทองคำ ยิ่งนัก นางยกทิพยปาน ประคองเขาดวายุให้พระองค์เสวย ดุจทองคำหาที่ติมิได้ สมนารีเช่นนี้ จะมีอยู่ในมนุษย์โลกก็หาไม่ มหานทีอันชุ่มชื้น มีหมู่ปลาเกล็ดเข้ขนานาชนิด มีนกจำลอง ร้องเสียงไพเราะจับใจ มีท้าวอันงาม ทิพยนทีธาร เช่นนี้ จะมีอยู่ใน มนุษย์โลกก็หาไม่ ฝูงนกทิพยทั้งหลายคือ นกกระเรียน นกยูง หงส์และนกกุเหว่า ต่าง ร้องระงม โผบินอยู่ไปมา ทิพยปักษีเช่นนี้ จะมีอยู่ในมนุษย์โลกก็หาไม่ คนมะมวง คนรุ่ง คนหมากเมมา คนชมพู ราชพฤกษ์และแคฝอย ออกดอกสะพรั่ง ทิพยรุกขชาติ เช่นนี้ จะมีอยู่ในมนุษย์โลกก็หาไม่ ที่สระโบกขรณีเหล่านั้น กลิ่นทิพยสุนทรชาติ หอมตลบอบอวล ทิพยสุนทรชาติเช่นนี้ จะมีอยู่ในมนุษย์โลกก็หาไม่^๒

^๑ ชาตกัญญกถา ภาค ๑ จัมเปยยชาดก วัสติณิบาต , หน้า ๑๒๕-๑๒๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๖-๑๒๗.

. . . กาสีราชา อโวก
 วิมานเสฏฐานิ อิมานิ คฺยุหิ
 อาทิจฺจวณฺณานิ ปกสฺสรานิ
 เนตาทิสฺ อคฺคฺติ มนุสฺสโลเก

ตา กมพูกายูรธรา ส่วตฤดา
 วภูงจุลีสี่ ตมพตลูปปนา
 ปคคยห ปาเขนติ อโนมวณณา
 เนตาสี่ อคฺติ มนุสฺสโลเก

.....

นชฺไชว เตมา ปุณฺโลมมจฺจา
 อาทาสสฺกนฺตารุทา สุตฺติตฤดา
 เนตาสี่ อคฺติ มนุสฺสโลเก

.....

โภณฺจา มยฺรธา ทิวียา จ หัสสา
 วคฺคฺสฺสรา โภกิลลา สมนฺตฺนฺติ
 เนตาสี่ อคฺติ มนุสฺสโลเก

.....

อมฺพา จ สาลา ทิลกา จ ชมฺพูโย
 อุทฺทาลกา ปาฏฺลิโย จ ผุสฺลลา
 เนตาสี่ อคฺติ มนุสฺสโลเก

.....

อีมา จ เต โปกฺขรณฺณา สมนฺตฺโต
 ทิพฺยา จ คนฺธา สตฺตํ สมนฺตฺวายนฺติ
 เนตาสี่ อคฺติ มนุสฺสโลเก

.....

นอกจากจะอาศัยอยู่ที่นาคพิภพ เท่านั้น เสิงเขาและสระแล้ว นาคบางคนมีความ
ปรารถนาจะถึงสุคติในโลกสวรรค์ มักจะแยกตัวจากพวกพ้องออกจากราคพิภพอันเป็นที่พำนัก
มารักษาอุโบสถศีลที่จอมปลวกใหญ่ในมนุษย์โลก^๑ อาทิ จัมเปยยนาคราช^๒ สังขपालนาคราช^๓
ภูริทัตหรือทัตตนาคราช^๔ เป็นต้น

ความสัมพันธ์ระหว่างครุฑกับนาคในวรรณคดีบาลี

นาคในวรรณคดีบาลีมีรูปร่างใหญ่โตเช่นเดียวกับนาคในวรรณคดีสันสกฤต อาทิ
นาคบางตัวแม้มีร่างกายใหญ่โตอยู่แล้วก็ยังนิรมิตตนยาวถึง ๑๐๐๐ วา เพื่อให้พันภัยครุฑ^๕
นาคบางตัวข่มขู่มนุษย์ให้เกรงกลัวด้วยการแผ่พังพานและนิรมิตตนมีขนาดยาวจนสามารถล้อม
เมืองได้ด้วยขนคกายของตน^๖ พญานาคบางตัว อาทิ พญานาคกัณเฑาะ^๗ และสังขपालนาคราช
มีขนาดกายใหญ่โตประมาณเรือโกลนลำหนึ่ง จัมเปยยนาคราชมีขนาดกายเท่าหัวคันไถ

^๑ มีเรื่องราวปรากฏอยู่ในชาดกบางเรื่อง เช่น จัมเปยยชาดก สังขपालชาดก
ภูริทัตชาดก เป็นต้น ว่านาคราชต้องแยกตัวจากพวกพ้องออกจากราคพิภพอันเป็นที่พำนักก็เพราะ
เครื่องอุปโภค-บริโภคอันเป็นที่พำนัก เหล่านาคกัญญาที่มีรูปสมบัติงามซึ่งมีอยู่ในนาคพิภพ สิ่ง
ต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นเครื่องกีดขวางทางที่จะรักษาศีล ทำอุโบสถกรรม จึงจำเป็นต้อง
นาคราชจะต้องออกจากราคพิภพมาหาความสงบวิเวกแต่ลำพังที่จอมปลวกในมนุษย์โลก

^๒ ชาตกัฎฐกถา ภาค ๑ จัมเปยยชาดก วีสติ nibat, หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

^๓ ชาตกัฎฐกถา ภาค ๑ สังขपालชาดก จัตตาลี nibat, หน้า ๔๑๒.

^๔ ชาตกัฎฐกถา ภาค ๑๐ ภูริทัตชาดก มหานิ nibat, หน้า ๑๘.

^๕ ชาตกัฎฐกถา ภาค ๕ โกฎิมพลีชาดก สัตตก nibat, หน้า ๒๒๖.

. . . พุยามสหัสสายมี นาคราชาน . . .

^๖ ชาตกัฎฐกถา ภาค ๑๐ ภูริทัตชาดก มหานิ nibat, หน้า ๑๒.

^๗ ชาตกัฎฐกถา ภาค ๕ พกพรหมชาดก สัตตก nibat, หน้า ๑๑๘.

และภริยัตถนาคราชมีขนาดเท่าท่อนขา^๑ จัมเปยยนาคราชและภริยัตถนาคราชมีสีกายขาว จัม-
เปยยชาตคกกล่าว เปรียบเทียบสีกายของนาคราชว่างดงามราวพวงเงิน^๒ ภริยัตถชาตคกว่า
ชาวคล้ายปูยูน^๓ พญานาคทั้งสองมีเกียรติแจงดงามราวคลุมด้วยผ้ากำพลแดง^๔ นาคราชบาง
คนมีเกียรติเหลือสลบขาวเหมือนดอกชัชพฤกษ์และมะลิ^๕ นาคราชบางคนมีนัยน์ตาสีแดง^๖
และกล่าวเปรียบเทียบกับคล้ายเม็คมะกล่ำ^๗ นาคทั้งหลายมีความสามารถในค้ำเนรมิตตน
เองและเนรมิตสิ่งต่าง ๆ เช่น จัมเปยยนาคราชเนรมิตมณฑปแก้วลอยอยู่ในน้ำถวายพระ-

^๑ ชาตคกภูฏุกถา ภาค ๗ จัมเปยยชาตคก วัสตีนิบาต, หน้า ๑๑๔.
สังขपालชาตคก เอกโทณิกนาวบุปผาณิ ฯ . . . สรีริ นงฺคลีสีบุปผาณิ . . . ฯ
ภริยัตถชาตคก อुरुบุปผาณิ ฯ

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.
สรีริบิสุส รชฎทามิ วีย เสติ อโหสิ ฯ

^๓ ชาตคกภูฏุกถา ภาค ๑๐ ภริยัตถชาตคก มหานิบาต, หน้า ๓๔.
. . . อินฺทโคปกวณฺณาภา

^๔ ชาตคกภูฏุกถา ภาค ๗ จัมเปยยชาตคก หน้า ๑๑๔, ภาค ๑๐ ภริยัตถชาตคก
หน้า ๓๔.

มตุถโก รตุตคกมฺพลเคณฺฑุโก วีย ฯ

^๕ ชาตคกภูฏุกถา ภาค ๗ สังขपालชาตคก จัตตาลีสนิบาต, หน้า ๔๑๒.
. . . ชยสุมนบุปฺผสฺตีเสน สีเสน . . .

^๖ ชาตคกภูฏุกถา ภาค ๗ จัมเปยยชาตคก วัสตีนิบาต, หน้า ๑๒๔, ภาค ๗
สังขपालชาตคก จัตตาลีสนิบาต, หน้า ๔๑๒, ภาค ๑๐ ภริยัตถชาตคก มหานิบาต, หน้า ๒๐.
. . . โลหิตกฺโข . . .

^๗ ชาตคกภูฏุกถา ภาค ๗ สังขपालชาตคก จัตตาลีสนิบาต, หน้า ๔๑๒.
. . . ชยฺชุกผลสนฺนิเกหิ อุกฺชีหิ . . .

ราชา^๑ นาคในภูริทัตชาดกเนรมิตเมืองมีความงามดั่งเทพนคร^๒ ภูริทัตนาคราชเนรมิตคนให้มီးสีต่าง ๆ เช่น สีนิล เหลือง แดงและขาว และเนรมิตคนให้มีพังกาตั้งแต่ ๑ ถึง ๑๐๐ ตามคำสั่งของหมออุอาลัมพายน^๓ ชาดกต่าง ๆ มักกล่าวถึงอุทธานุภาพแห่งพิษนาคเป็นที่น่าสะพึงกลัว กล่าวคือ นาคทั้งหลายบางตัวมีลมหายใจเป็นพิษ^๔ บางตัวมีแววตาเป็นพิษดังไฟกรด^๕ บางตัวพันพิษเป็นไฟ พิษของนาคบางตัวสามารถทำให้น้ำในแม่น้ำเดือดมีควันพลุ่งและทำให้น้ำกลายเป็นเปลวไฟ^๖ พิษนาคชั้นสูงสุดมีอำนาจมากถ้านาคคนนั้นคายพิษจากปากหยดลงที่ดิน ต้นหญ้าไม้ประเภทท้าววัลย์และต้นยาจะเหี่ยวแห้ง ถ้าชว้างไปในอากาศ ผ่นและหิมะจะไม่ตกเป็นเวลาถึง ๑ ปี ถ้ายหยดลงในน้ำ ปลาและเต่าจะตายหมด^๗ ชาวอิน-

^๑ ชาตกกัฏฐกถา ภาค ๑ จัมเปยยชาดกา วีสตินิบาต, หน้า ๑๑๑.
. . . จมฺเปยโย นาม นาคราชา อนุโตอุทเก รตนมณฑปํ นิมฺมิเนตฺวา . . .

^๒ ชาตกกัฏฐกถา ภาค ๑๐ ภูริทัตชาดก มหานิบาต, หน้า ๑๔.
. . . เทวนครํ วีย เอกํ นครํ มาเปตฺวา . . .

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.
. . . เอกผโล ทวิผโล . . . สตผโล . . . นีโล ปีโต โลหิตโต โอทาทโต . . .

^๔ ชาตกกัฏฐกถา ภาค ๔ ทัทธชาดก จตุกนิบาต, หน้า ๒๔๔, ภาค ๑ จัมเปยยชาดก วีสตินิบาต, หน้า ๑๑๕, ภาค ๑๐ ภูริทัตชาดก มหานิบาต, หน้า ๑๑.
. . . นาสาวาเตน เน นาเสยยามีติ . . . , . . . นาสวาคํ วิสขุเชสฺสํ สานิ เอตฺสสุ สรีริ ภสฺสมมุจฺจึ วีย วิปฺปกิรีสุตฺติ . . . , . . . นาคมาณฺวกา ตํ นาสวาเตน มาเรตฺกาม . . .

^๕ ชาตกกัฏฐกถา ภาค ๑๐ ภูริทัตชาดก มหานิบาต, หน้า ๕.
. . . โอโลเกสฺสํ สามี ภสฺสมมุจฺจึ วีย วิปฺปกิรีสุตฺติ . . .

^๖ ชาตกกัฏฐกถา ภาค ๒ มตาสนชาดก เอกนิบาต, หน้า ๓๕๖.

^๗ ชาตกกัฏฐกถา ภาค ๑๐ ภูริทัตชาดก มหานิบาต, หน้า ๕๕-๕๖.
. . . ทิลลทานิ โอสถโย อุตฺสสุเสยฺยุ, . . . สุตฺตวสุสํ สานิ . . . น วสุเส น หิมํ ปเตติ,
. . . เมเรยฺยุ มจฺจกจฺจปาติ . . .

แต่มีความเกรงกลัวอำนาจแห่งพิษมาก จึงมักทำพิธีบูชานาคทั้งปวงด้วยน้ำ นม ข้าว ปลา เนื้อและสุรา^๑ ถึงแม่น้ำทั้งหลายจะมีพิษร้ายแรงมากเพียงใด แต่เมื่อศึกษาและค้นคว้าจากเรื่องราวในชาดกแล้ว มีนาคเพียงบางตัวเท่านั้นที่ทำร้ายมนุษย์และสัตว์ด้วยพิษของตน นาคราชส่วนใหญ่มีขันธธรรม มีคุณธรรม ตั้งใจมั่นในการรักษาศีลและอุโบสถกรรม มิได้คิดเบียดเบียนทำร้ายผู้ใดด้วยอุทธานุภาพแห่งพิษของตน ถึงแม้ผู้นั้นจะทำร้ายคนให้บังเกิดทุกข์เวทนาอย่างแสนสาหัส ทั้งนี้เพราะนาคราชเหล่านั้นบำเพ็ญธรรมและสละนาคสมบัติอันเป็นทิพย์ของตนเพื่อปรารถนาสุคติในโลกสวรรค์^๒

แม้พวกนาคจะมีกำเนิดดี มีอุทธานุภาพมากมายปานใดก็ตาม แต่ก็ยังตกเป็นภักษาหารของครุฑทั้งหลาย ครุฑกินนาคเป็นภักษาหารตามคติของฝ่ายพุทธศาสนา ถือเป็นเรื่องตามธรรมชาติของสัตว์ทำนองเดียวกับพวกนาคกินกบ เขียดเป็นอาหาร^๓ มิได้มีสาเหตุเพราะความพยาบาทจองเวร เช่นครุฑจับพวกนาคตามคติของฝ่ายศาสนาพราหมณ์ แต่พวกครุฑในวรรณคดีบาลีก็ได้จับพวกนาคได้ตามอำเภอใจ ครุฑจะสามารถกินนาคได้เฉพาะพวกที่มีกำเนิดเสมอหรือต่ำกว่าครุฑเท่านั้น กฎเกณฑ์ดังกล่าวนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในพระสูตรคันคปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค สุปัตถสังยุตต์ไว้ดังนี้

ครุฑประเภทอัมพชะยอมให้นำนาคประเภทอัมพชะไปได้ นำนาคประเภทชลาพูชะ สังกเสทชะ อุปปาทิกไปไม่ได้ ครุฑประเภทชลาพูชะยอมให้นำนาคประเภทอัมพชะ และชลาพูชะไปได้ นำนาคประเภทสังเสทชะ อุปปาทิกไปไม่ได้ ครุฑประเภทสังเสทชะยอมให้นำนาคประเภทอัมพชะ ชลาพูชะและสังเสทชะไปได้ นำนาคประเภทอุปปาทิกไปไม่ได้

^๑ ชาตกัฎฐกถา ภาค ๒ ภาคชาดก เอกนิบาต, หน้า ๓๔๕.

. . . มนุสฺสา . . . ซีรปายาสมจฺจนฺมสฺสุราทีหิ นาคพลิกมฺมํ กตฺวา . . .

^๒ คูวิธานิพนธ์ หน้า ๑๓๘ ว่าด้วยที่อยู่ของนาคในวรรณคดีบาลี.

^๓ ชาตกัฎฐกถา ภาค ๑๐ ฎริทตฺตชาดก มหานิบาต, หน้า ๑๑, ภาค ๔ ททฺทรชาดก จตุกกนิบาต, หน้า ๒๔๕.

. . . มนุชฺชุกกฺกฺเชน อุตฺตาภาเวน . . . , อุทกมณฺชุกกฺกฺชาติ . . .

ครุฑประเภทอุปปาคิกยอม่นำนาคประเภทอัมพชะ ชลาพูชะ สังกะเสทชะและอุปปาคิกะ
ไปได้^๑

เมื่อพิจารณาจากพระพุทธรูปข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า ครุฑประเภทอุปปาคิกสา-
มารณจับนาคได้ทั้งสี่ประเภท ครุฑประเภทสังกะเสทชะจับนาคได้สามประเภท ครุฑประเภท
ชลาพูชะสามารถจับนาคได้ถึงสองประเภท ด้วยเหตุนี้พวกนาคที่ตกเป็นอาหารของพวกครุฑ
จึงมีจำนวนมากมาย พวกนาคทั้งปวงมีความเกรงกลัวพวกครุฑมากจึงต่างหาอุบายป้องกัน
ชีวิตของตนและพวกพ้องให้พ้นภัยครุฑ มีนาคพวกหนึ่ง ซึ่งเป็นบริวารของบัณฑกรนาคราช
สามารถหาอุบายป้องกันภัยครุฑได้สำเร็จ เป็นเหตุให้พวกครุฑที่จะจับนาคบริวารของบัณฑกร
นาคราชต้องจมน้ำตายลงเป็นจำนวนมาก แต่อุบายนี้ก็หาได้ป้องกันภัยครุฑได้ตลอดไปไม่ทั้งนี้
เพราะ บัณฑกรนาคราชไว้วางใจซึ่งเปลือยทมิฬยอแจลก ได้ขยายความลับอันเป็นเครื่อง
ป้องกันชีวิตของนาคพวกพ้องของตนว่า

ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ พวกเรากลืนหินก้อนใหญ่ไว้ทำให้ตัวหนัก แล้วขดตัวอยู่ เมื่อ
ครุฑมา พวกเราก็ยื่นหน้าออกมา แล้วอาปากแยกเขี้ยวจะขบกัดครุฑ พวกครุฑจึงจับ
พวกเราทางศีรษะ เมื่อพวกเขาพยายามจะดึงพวกเราซึ่งมีน้ำหนักตัวมากเพื่อนำขึ้นไป
น้ำจึงท่วมพวกเขาตาย เหตุนี้พวกครุฑจึงตายไปเป็นจำนวนมาก ถ้าพวกเขาจะจับ
พวกเราประโยชน์อะไรที่จะจับทางศีรษะ พวกครุฑโง่เหล่านั้น จะต้องจับที่ขนคิ้ว
ทำให้ศีรษะพวกเรากดหอยลง เพื่อให้สำรอกอาหารที่กลืนไว้ออกทางปาก ทำให้น้ำ-
หนักเบาแล้ว จึงจะสามารถจับไปได้^๒

^๑ พระไตรปิฎกภาษาไทย, เล่ม ๒๖ พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๓ สังยุตตนิกาย
ขันธวารวรรค, หน้า ๔๐๘.

^๒ ชาตกัมมฎกธา ภาค ๑ บัณฑกรชาตก ทีสตีนิบาต, หน้า ๒๘๔-๒๘๕.

. . . กนฺเต มยฺ มหนฺเต ปาสาเณ กิลิตฺวา ภาริยา หุตฺวา นิปชฺชิตฺวา สุปฺณณํ อากมน-
กาเล มุขํ นิพฺพาเหตฺวา ทนฺเต วิวริตฺวา สุปฺณเณ ทฺลิตฺตุํ อิจฺฉาม เต อากนฺตฺวา อมฺหากํ
สีสํ คณฺหนฺติ เตสํ อมฺเห กรุภาเร หุตฺวา นิปฺนฺเน อุตฺถริตฺตุํ วายมนฺตานณฺเณว อุตฺกํ โอตฺริ
เต อนฺโตอุทฺเทเกยว มรณฺติ อิมินา การณฺเน พหุ สุปฺณณา วินสฺสนฺติ เตสํ อมฺเห คณฺหนฺตानํ
กํ สีเสน คหิเตน พาลา นนฺคฺกุเจ คเหตฺวา อมฺเห เหมจาสีสเก กตฺวา คหิตํ โคจรั มฺเขน
ฉทฺทาเปตฺวา ลหฺเก กตฺวา กนฺตุํ สกฺโกณฺตีติ ฯ

ภาค ๒ ซึ่งผู้วิจัยกล่าวไว้แล้วในหัวข้อครุฑกับพระพุทธเจ้า^๑ นาคหลายเหล่าที่มาชุมนุมเพื่อ
เฝ้าพระบรมศาสดา ณ ป่ามหาวนนั้นมิได้กลัวภัยจากครุฑเลย ต่างแสดงความรักใคร่สนิท-
สนมต่อกันอย่างมิตรและญาติสนิท มิได้คิดเบียดเบียนทำร้ายกัน ในอุรคชาดก ทุกนิบาต เมื่อ
พระพุทธเจ้า เสวยพระชาติเป็นคานสกีทรงช่วยเหลือชีวิตนาคให้พ้นภัยครุฑ แล้วเกลี้ยกล่อม
ครุฑให้ม่เมตตานาค ทำให้สัตว์ทั้งสองสามัคคีปรองดองต่อกันมีคำบรรยายว่า "พระโพธิสัตว์
. . . พาสัตว์ทั้งสองนั้นไปที่อาศรม กล่าวคุณแห่งเมตตาทาวนา กระทำสัตว์ทั้งสองให้
สมัคสมานสามัคคีกัน จำเดิมแต่นั้นมา สัตว์เหล่านั้นต่างก็สามัคคีปรองดองกัน อยู่ร่วมกัน
อย่างมีความสุข"^๒

ในปัถนรกชาดก เมื่อพระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็นพญาครุฑก็มีไค้ทำร้ายหรือจับ
นาคเสพเป็นภักษาหาร ปัถนรกนาคราชกลับได้รับความเมตตาจากพญาครุฑ ได้ข้อคิดที่เป็น
ประโยชน์จากพญาครุฑ^๓

เมื่อพิจารณาเรื่องราวดังกล่าวมาทั้งหมดนี้อาจสรุปได้ว่า นาคตามคติพุทธศาสนา
มีกำเนิดแยกเป็นสี่ประเภทและกำเนิดขึ้นมาด้วยอำนาจกุศลกรรมแต่อดีตชาติทำนองเดียวกับ
ครุฑ แต่พวกนาคมีจริยวัตรพิเศษกว่าครุฑคือ มักเป็นผู้ใฝ่ธรรม รักษาศีลและรักษาอุโบสถ-
กรรมเพื่อถึงสุคติในโลกสวรรค์ ครุฑกับนาคในวรรณคดีบาลีมิได้พยายามจองเวร เช่นครุฑกับ
นาคในวรรณคดีสันสกฤต การที่ครุฑตามคติพุทธศาสนาจับนาคเสพเป็นภักษาหารก็มีใช่เพราะ
มีสาเหตุสืบเนื่องมาจากความเป็นปรปักษ์ต่อกัน หากเป็นลักษณะธรรมชาติของสัตว์ทำนอง

^๑ อุททยานิพนธ์หน้า ๑๒-๑๓ ว่าด้วยเรื่องครุฑกับพระพุทธเจ้าในวรรณคดีบาลี.

^๒ ชาตกัฎฐกถา ภาค ๓ อุรคชาดก ทุกนิบาต, หน้า ๑๘-๑๙.

. . . โพธิสัตว์โต . . . เต อุโภปี กเหตุวา อสุสมปที คนตุวา เมตตาทาวนาย วณฺณ
กเถตุวา เทวปี ชเน สมกฺเค อกาสิ ฯ เต ตโต ปญฺจาย สมกฺคา สมฺโมทมานา สฺขสฺว่าส
วลีสฺสุ ฯ

^๓ อุททยานิพนธ์หน้า ๑๘ ว่าด้วยเรื่องครุฑกับพระพุทธเจ้าในวรรณคดีบาลี.

สัตว์ที่มีกำลังน้อยกว่าตกเป็นเหยื่อสัตว์ที่มีกำลังเหนือกว่า หรือสัตว์ใหญ่ยอมกินสัตว์เล็ก แต่
ครุฑและนาคทั้งในวรรณคดีสันสกฤตและบาลีก็อาจมีสัมพันธ์ไมตรีต่อกัน ไม่ทำร้ายเบียดเบียน
ซึ่งกันและกัน ครุฑในวรรณคดีสันสกฤตเป็นมิตรกับพวงนาค เพราะเทวานุภาพของพระวิษณุ
และอำนาจแห่งเมตตากรุณาของซีมุตวาหนะราชาแห่งวิทยาธร ส่วนครุฑในวรรณคดีบาลีเป็น
มิตรกับนาคเพราะต่างก็ยึดพระพุทธเจ้าผู้ทรง เป็นเปี่ยมด้วยพระมหากรุณาธิคุณ เป็นสรีระของ
พวกตน.